

**UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA**

DIPLOMSKO DELO

**POGLEDI ANGLEŠKIH KLASIČNIH EKONOMISTOV NA
RAZDELITEV IN GOSPODARSKO RAST**

Ljubljana, december 2003

NATAŠA ŠKRBEČ

IZJAVA

Študentka Nataša Škrbec izjavljam, da sem avtorica tega diplomskega dela, ki sem ga napisala pod mentorstvom dr. Andreja Sušjana in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne 12.12.2003

Podpis: _____

KAZALO

Uvod	1
1. Družbenoekonomske razmere za časa življenja klasičnih ekonomistov	2
2. Smithov pogled na razdelitev in gospodarsko rast	4
2.1. Teorija vrednosti kot podlaga za Smithovo teorijo razdelitve	4
2.2. Smithov pogled na gibanje mezd	5
2.2.1. Smithova teorija meznega sklada	6
2.2.2. Smithova teorija eksistenčne mezde	7
2.3. Smithove opredelitve rente	9
2.4. Smithov pogled na gibanje profitne stopnje ter na razvoj kapitalističnega gospodarstva	10
3. Malthusov pogled na razdelitev in njegova kritika Sayevega zakona trga	13
3.1. Malthusov Esej o prebivalstvu in načelo populacije	14
3.2. Malthusov pogled na gibanje profitne stopnje ter na razvoj kapitalističnega gospodarstva na podlagi domnevne neveljavnosti Sayevega zakona trga	16
4. Ricardova teorija razdelitve in koncept stacionarnega stanja	18
4.1. Teorija vrednosti kot podlaga za Ricardovo teorijo razdelitve	19
4.2. Ricardov pogled na gibanje mezd	19
4.3. Ricardova teorija rente	20
4.4. Ricardov pogled na gibanje profitne stopnje ter na razvoj kapitalističnega gospodarstva	24
4.4.1. Slikovni prikaz Ricardovega pogleda na razvoj kapitalističnega gospodarstva	28
5. Millov pogled na razdelitev in razvoj	30
5.1. Millov pogled na gibanje mezd	30
5.2. Millova teorija rente	31
5.3. Millov pogled na gibanje profitne stopnje ter na razvoj kapitalističnega gospodarstva	32
5.3.1. Dejavniki, ki zavirajo padanje profitne stopnje	35
Sklep	37
Literatura	39
Viri	40

Uvod

Diplomsko delo opisuje poglede predstavnikov klasične politične ekonomije na razdelitev dohodka med družbenimi razredi in na prihodnost razvoja kapitalističnega gospodarstva. Gre za ideje Adama Smitha, Thomasa Roberta Malthusa, Davida Ricarda in Johna Stuarta Milla, katere uvrščamo med glavne predstavnike te ekonomske smeri.

V prvem poglavju sem na kratko opisala družbenoekonomske razmere za časa življenja klasičnih ekonomistov in vpliv teh razmer na njihovo ekonomsko delo.

V drugem poglavju sem predstavila pogled Adama Smitha na teorijo razdelitve. Po posameznih podpoglavjih sem obravnavala njegov pogled na posamezne kategorije dohodkov ter njegovo vizijo gospodarske rasti.

Tretje poglavje je namenjeno T. R. Malthusu. Najprej se posvetim njegovemu delu, ki obravnava temo naraščanja števila prebivalcev, ki je podlaga za teorijo eksistenčne mezde ostalih klasičnih ekonomistov. Sledi razlaga njegovega ekonomskega razmišljanja o padanju profitne stopnje na dolgi rok, ki ga Malthus obrazloži s konceptom nezadostnega efektivnega povpraševanja, s katerim spodkopava veljavnost Sayevega zakona trga.

Četrto poglavje je namenjeno Davidu Ricardu, njegovi razlagi teorije eksistenčne mezde in podrobnemu vpogledu v njegovo teorijo rente, ki temelji na nekaterih predhodnih Malthusovih ekonomskih idejah. Omenjeno poglavje vsebuje tudi Ricardovo razlago njegove pesimistične dolgoročne vizije rasti angleškega gospodarstva ter njegove ideje, povezane s temo proste mednarodne menjave, v kateri vidi rešitev za dolgoročni ekonomski razvoj angleškega gospodarstva.

Diplomsko delo zaključujem s poglavjem, posvečenim J. S. Millu, v katerem obravnavam njegov pogled na razdelitev in razvoj kapitalističnega gospodarstva ter njegove napredne socialne ideje glede razvoja človeške družbe v prihodnosti.

1. Družbenoekonomske razmere za časa življenja klasičnih ekonomistov

Klasično politično ekonomijo s svojimi teoretičnimi deli zaznamujejo Adam Smith (1723-1790), Thomas Robert Malthus (1766-1834), David Ricardo (1772-1823) in John Stuart Mill (1806-1873). Časovno torej klasična politična ekonomija zajema obdobje zadnje četrtine 18. in prve polovice 19. stoletja. Ekonomija skozi dela klasičnih teoretikov dokončno postane znanstvena disciplina, veda, ki proučuje načela gospodarjenja in zakonitosti delovanja ter razvoja gospodarstev (Sušjan, 2001, str. 1).

Nastanek in razvoj ekonomskih teorij je praviloma pogojen s stanjem in spreminjanjem družbenoekonomske realnosti, torej so različne ekonomske teorije odsev realnih gospodarskih stanj, gibanj in problemov. Okvirna predstava o razvoju proizvodjalnih sil (tehnologije) in načinih gospodarjenja v določenem obdobju in okolju nam zato pomaga pri razumevanju različnih ekonomskih teorij (Lah, 2000, str. 27).

Začetek obdobja klasične politične ekonomije predstavlja zadnja četrtina 18. stoletja, čas ko je Anglija na pragu prve industrijske revolucije. Takrat je Anglija še kmetijska država, ki svoje kmetijske pridelke izvažata in v kateri večina prebivalstva živi od kmetijstva. V tem obdobju prihaja že do številnih tehničnih iznajdb (leta 1767 Hargreavesov predilni stroj, leta 1769 Wattov parni stroj, leta 1785 Cartwrightove mehanične statve), ki omogočijo mehanizacijo dela (predvsem v tekstilni industriji) ter tehnično delitev dela, ki povečata produktivnost delavcev in vzpodbudita prehod od manufakturne proizvodnje k industrijski proizvodnji.

Tako se postopoma, z migracijami agrarnega prebivalstva na območja industrije in z naraščanjem števila prebivalcev, razvijejo goste obljudena mesta. Agrarno prebivalstvo, ki zapušča neproduktivne kmetijske panoge, pomeni ceneno delovno silo za naraščajočo industrijsko proizvodnjo in predstavlja novo nastajajoči delavski družbeni razred. V tem času je opazno naglo povečanje deleža mestnega prebivalstva (gre za proces urbanizacije), ki je tesno povezano s procesom industrializacije. V Angliji se v tem obdobju tudi postopoma zaključuje proces prvotne akumulacije kapitala, ki ima v tej deželi obliko ograjevanja. Rezultat se kaže v oblikovanju obsežnih pašnikov za ovce, ki služijo namenom hitro razvijajoče se tekstilne industrije, ter v veliki množici razlaščenih kmetov, ki predstavljajo poceni delovno silo v manufakturnih in nastajajočih industrijskih proizvodnih obratih.

To je obdobje hitrega razvoja rečnega, morskega in kopenskega prometa in velikih vlaganj v izgradnjo infrastrukture (gradnja železnic, cest, kanalov, prekopov,...), ki pogojujejo procesu širitve trgovine, ki poteka vzporedno z naraščanjem proizvodnje blaga. Veliki kapitalski dobički (izhajajo iz naraščajoče proizvodnje in širitve trgovine) in povečana potreba po strojih za gradnjo novih tovarn in prometnih sredstev postopoma pospešijo nastanek

kapitalno intenzivnega premogovništva, rudarstva in težke industrije. Zelo pomembna gospodarska panoga, ki na podlagi različnih inovacij doseže velik napredek, je železarstvo.

Vse te spremembe dajejo angleški industriji in trgovini izreden zagon, zato Anglija v tem obdobju postaja vse bogatejša in vse močnejša država.

Industrializacija in razvoj kapitalizma v Angliji povzročita, da se postopoma oblikujejo trije družbeni razredi: razred industrijskega meščanstva oz. razred kapitalistov, ki ima v lasti industrijske obrate (kapital), razred zemljiške aristokracije oz. razred veleposestnikov, ki ima v lasti zemljišča, in delavski razred, ki predstavlja ceneno delovno silo mlade kapitalistične družbe. Med temi družbenimi razredi se kmalu pojavijo nasprotovanja, ki kasneje prerastejo v odkrite spore ter boj med družbenimi razredi.

Med obdobjem, v katerem deluje Smith (zadnja četrtina 18. stoletja), in obdobjem, v katerem živita in ustvarjata Malthus in Ricardo (prva četrtina 19. stoletja), preteče kar nekaj desetletij. V tem času pride v kapitalistični Angliji do velikih sprememb. Država vodi vojno proti Napoleonu, zaradi česar pride do nastanka velikega državnega dolga in neurejenih denarnih razmer v Angleškem gospodarstvu. Poleg tega Anglija v tem času izvede industrijsko revolucijo in gre, kot prva država v Evropi, skozi proces industrializacije ter tako izkusi vse njene dobre in slabe strani. Kljub cvetočemu razmahu industrije in trgovine, se v družbenoekonomskem razvoju države postopoma že začenjajo kazati tudi negativne posledice industrializacije. Negativni učinki industrializacije so povezani z nenehnim, hitrim naraščanjem prebivalstva in hitro napredujočo urbanizacijo¹. Poleg tega se negativni učinki industrializacije kažejo v težkih razmerah, v katerih živijo od kapitalistov izkoriščeni delavci. Na tisoče moških, žensk in otrok dela v angleških tovarnah in rudnikih ob strogi delovni disciplini, za minimalno plačilo, brez družbenega in pravnega varstva proti kapitalistu. V tem času se začenjajo kazati napeti odnosi, ki vladajo med tema dvema družbenima razredoma, vendar ta trenja zaenkrat še ostajajo v senci boja med industrijskim meščanstvom in zemljiško aristokracijo. Njihov spor je vezan predvsem na različne interese glede cene žita ter na različno videnje problema, vezanega na zadovoljitev prehrabnih potreb hitro naraščajočega prebivalstva. Vzroke za probleme, ki so povezani z zadovoljitvijo prehrabnih potreb prebivalstva, predstavniki meščanstva (med njimi tudi Ricardo) iščejo v visokih cenah žita, ki ga je Anglija, zaradi nezadostne domače proizvodnje prisiljena uvažati. Situacijo zaostrejujejo t.i. "žitni zakoni"², s pomočjo katerih zemljiška aristokracija (njen zagovornik je Malthus) vzdržuje cene žita na vrtoglavo visoki ravni ter s tem ščiti svoje interese. Meščanstvo se zavzema za znižanje cen žita, a ne iz skrbi za delavski razred, ampak zaradi svojih lastnih interesov. Visoke cene žita namreč pomenijo višje proizvodne stroške

¹Že v prvih desetih letih 19. stoletja neagrarno prebivalstvo v Angliji doseže večino.

²Podrobnejša razlaga žitnih zakonov in njihovega vpliva na razvoj kapitalističnega gospodarstva se nahaja v podglavju 4.4.

in zato pritisk na njihove dohodke od kapitala. Nastala situacija privede do zaostritve odnosov med zemljiško aristokracijo in meščanstvom ter razplamti vroče razprave glede vprašanja svobodne trgovine (še posebej glede vprašanja žitnih zakonov) v Angliji, ki potekajo kar nekaj desetletij in v katere se, s svojimi nasprotnimi argumenti in pogledi, zapleteta tudi Ricardo in Malthus. Celotna družbenoekonomska situacija takratne Anglije (otoka z malo zemlje in naravnega bogastva), mnogim mislecem tistega časa že vzbuja dvome glede (ne)zmožnosti njenega dolgoročnega gospodarskega razvoja.

Mill ustvarja v drugi četrtini 19. stoletja, v obdobju visoko razvitega kapitalizma. V tem času že silovito izbruhnjejo na površje izrazita socialna nasprotja in nesoglasja med posameznimi družbenimi razredi. Težke razmere, v katerih živijo in delajo izkoriščeni delavci, privedejo najprej do spontanih, kasneje pa do vse bolj organiziranih delavskih uporov. To je tudi obdobje, ko postajajo vse očitnejši gospodarski cikli, katerih zastoji v gospodarski rasti postajajo vse daljši in očitnejši. Tako se tudi Mill v svojih razmišljanjih posveti vprašanju, ki so vezana na (ne)zmožnost brezmejnne akumulacije kapitala in neskončnega naraščanja bogastva gospodarstva. Glede na nestabilne socialne razmere ter napeto situacijo med družbenimi razredi, v svojih ekonomskih delih veliko piše o ureditvi socialnih vprašanj (in v okviru tega tudi o razdelitvi dohodka) ter razmišlja o težnjah razvoja družbe nasploh.

2. Smithov pogled na razdelitev in gospodarsko rast

Čeprav razdelitev dohodka ni ena od tem, ki bi Smitha zanimala na prvem mestu, nam vseeno ponudi številne različne in včasih nasprotujoče si razlage kategorije mezde, rente in profita. Veliko bolj kot sam izvor in lastnosti omenjenih ekonomskih kategorij Smitha zanima področje gibanja stopnje profitov ter dolgoročna smer razvoja kapitalističnega gospodarstva (Landreth, Colander, 1994, str. 90-93).

2.1. Teorija vrednosti kot podlaga za Smithovo teorijo razdelitve

Smith izpelje teorijo razdelitve na podlagi svojega pogleda na teorijo vrednosti. Razvoj gospodarstva razdeli na obdobje enostavne blagovne produkcije in obdobje kapitalistične blagovne produkcije ter za njiju uporabi različni razlagi vrednosti.

Prva je delovna teorija vrednosti, s pomočjo katere Smith razlaga teorijo vrednosti v obdobju enostavne blagovne produkcije. V obdobju enostavne blagovne produkcije oz. v obdobju naturalnega gospodarstva je delo edini produkcijski faktor oz. redek ekonomski vir. Vloga kapitala in zemlje je na tej stopnji razvoja gospodarstva razmeroma nepomembna ali pa oba omenjena produkcijska faktorja obstajata v obliki prostih dobrin. Vrednost blaga je odvisna

le od količine dela, porabljenega za proizvodnjo tega blaga oz. od količine dela, ki se lahko kupi za prihodek od tega prodanega blaga (Sušjan, 2001, str. 11).

Smith pravi: "V zgodnjih obdobjih razvoja družbe...se zdi, da je razmerje med količinami dela, ki so bile potrebne za pridobitev različnih stvari, bilo tista okoliščina, ki je edina določala pravilo za zamenjavo ene stvari z drugo. Če je, na primer, potrebno dvakrat toliko dela, da se ubije bober, v primerjavi z jelenom, potem je naravno, da se eno bober menja za dva jelena" in "Vrednost nekega blaga je za posameznika, ki ga poseduje in ga ne namerava porabiti sam, temveč ga namerava menjati za druge vrste blaga, enaka količini dela, ki mu jo to blago omogoča kupiti ali z njo razpolagati" (Smith, 1952, str. 45-46).

Druga je teorija produkcijskih stroškov, s pomočjo katere Smith razlaga teorijo vrednosti v obdobju kapitalistične blagovne produkcije. Z nastopom tega obdobja produkcije se v proizvodnem procesu v vse večjem obsegu uporablja akumulirani kapital, ki je v zasebni lasti, obstajajo pa tudi lastniške pravice nad zemljo in drugimi ekonomskimi viri. V takšnih okoliščinah mora vrednost dobrine poleg stroškov dela pokriti tudi rento in profit, saj se pri razdelitvi produkta poleg delavca pojavita še zemljiški lastnik in kapitalist, katerima pripadata zgoraj omenjeni obliki dohodkov (Norčič, 2000, str. 64).

Smith pravi v zvezi s kategorijo rente: "Ko zemlja postane privatna last, lastnik zemlje zahteva zase del proizvoda...njegova renta je prvi odbitek od proizvoda dela, vloženega v zemljo" in razlaga kategorijo profita: "...profit je drugi odbitek od proizvoda dela, vloženega v zemljo..." (Smith, 1952, str. 61-62).

Pri razlagi razdelitve dohodka Smith izhaja iz razredne strukture družbe (delavci, zemljiški lastniki in kapitalisti), kjer vsakemu od razredov pripada tipičen dohodek za prodane produkcijske faktorje. Dohodek se izplača v obliki mezde, rente ali profita, katerih velikost je odvisna od cen in količin prodanih produkcijskih faktorjev.

Smith pravi: "Celotni letni družbeni proizvod zemlje in dela se deli na tri dele: na zemljiške rente, na mezde za delo in na profite od kapitala. To so dohodki treh družbenih razredov: tistih, ki živijo od dela, tistih, ki živijo od zemlje in tistih, ki živijo od profitov. To so trije izvorni in temeljni razredi vsake civilizirane družbe in iz teh dohodkov izvirajo nadaljnji dohodki" (Smith, 1952, str. 50).

2.2. Smithov pogled na gibanje mezd

Smith za razlago mezde ponuja številne teorije (teorija produktivnosti dela, teorija meznega sklada, teorija eksistenčne mezde...), ki si med seboj nasprotujejo, vendar ga to ne moti in v

nekaterih delih svojih razglabljanj kar sam zavrača svoje lastne predloge in ideje (Landreth, Colander, 1994, str. 91).

Smith začne razmišljanje o mezdah na podoben način kot razpravo o vrednosti. Posebej obravnava obdobje enostavne blagovne produkcije in obdobje kapitalistične blagovne produkcije.

V obdobju enostavne blagovne produkcije je delo edini produkcijski faktor, zato celotni produkt pripada delavcu, gibanje mezd pa je odvisno od produktivnosti delavčevega dela (Ekelund, Hebert, 1975, str. 67).

V obdobju kapitalistične blagovne produkcije razvitih gospodarstev, ko zemlja postane privatna lastnina in ko se v vse večjem obsegu uporablja zasebni akumulirani kapital, se pri razdelitvi proizvoda pojavita tudi zemljiški lastnik in kapitalist. Smith gibanja mezd v obdobju kapitalistične blagovne produkcije ne pojasnjuje več s produktivnostjo dela, temveč se pri razlagi opre na svojo teorijo meznega sklada ter na teorijo eksistenčne mezde.

2.2.1. Smithova teorija meznega sklada

Teorija meznega sklada si zasluži podrobnejšo razlago, saj kasneje postane pomembno orodje ostalih klasičnih ekonomistov ter njihova prevladujoča teorija mezde. Omenjena teorija temelji na predpostavki, da je s strani kapitalista vsako leto določena neka fiksna količina akumuliranega kapitala, ki je namenjena za izplačilo mezd. To količino imenujemo velikost meznega sklada. Odvisna je od gibanja profitov v preteklem proizvodnem obdobju, zato se iz leta v leto lahko spreminja. Mezdni sklad lahko torej definiramo tudi kot inventar kapitalskih dobrin, proizvedenih v preteklem proizvodnem obdobju, ki ga delavci potrebujejo v času od začetka do konca tekočega proizvodnega obdobja. Gre za hrano, obleko, stanovanja ter ostale stvari, ki jih delavci potrebujejo za svoje preživetje in za preživetje svojih družin. Vir teh kapitalskih dobrin je varčevanje s strani kapitalista oz. njegovo odrekanje lastni potrošnji (Brue, 2000, str. 83-84).

Višina mezde³ je določena z dvema kategorijama, in sicer, z velikostjo meznega sklada ter z velikostjo delovne sile oz. s številom delavcev, ki jih kapitalist zaposluje, in jo lahko opredelimo s pomočjo naslednje formule :

višina mezde = velikost meznega sklada / velikost delovne sile.

Smith pripisuje veliko težo akumulaciji kapitala, ki vpliva na velikost meznega sklada, le-ta pa preko povpraševanja po delovni sili vpliva na višino mezde. Smithovo razmišljanje o

³ Gre za višino povprečne letne mezde.

vplivu akumulacije kapitala na povpraševanje po delovni sili odražajo naslednje njegove besede: "...povpraševanje po delavcih, ki žive od mezde, nujno narašča z naraščanjem dohodka in kapitala neke države..." (Smith, 1952, str. 65).

Po njegovem mnenju na akumulacijo kapitala in povpraševanje po delovni sili v pozitivni smeri vpliva stopnja rasti narodnega bogastva. V zvezi s tem je potrebno poudariti, da gre za stopnjo rasti narodnega bogastva in ne za njegovo velikost.

Smith pravi: "Naraščanja mezd ne narekuje sama velikost narodnega bogastva v nekem trenutku, ampak njegovo neprestano naraščanje. To je razlog, da mezde niso najvišje v najbogatejših državah, ampak v državah, katerih narodno bogastvo najhitreje narašča"⁴ (Smith, 1952, str. 65).

Četudi bi bilo bogastvo neke države veliko, vendar ne naraščajoče, bi to pomenilo zastoj rasti povpraševanja po delovni sili. Ponudba delovne sile bi kmalu presegla povpraševanje po delovni sili in to bi vplivalo na gibanje mezd v negativni smeri oz. bi povzročilo padec mezd.

Smith se pri razlagi ponudbe delovne sile naslanja na koncept, ki ga danes imenujemo "koncept visokih mezd". Omenjeni koncept pravi, da mezde, katerih raven je nekoliko višja od eksistenčne ravni, pozitivno vplivajo na zdravje in moč delavcev ter na njihovo predanost delu, saj višje mezde delavcem vlivajo upanje na boljše življenje. Gre torej za prepričanje, da je mogoče z ustreznim nagrajevanjem delavcev bistveno povečati produktivnost njihovega dela.

To Smithovo razmišljanje odražajo naslednje njegove besede: "Mezde spodbujajo delavnost ljudi, ki se, tako kot vsaka druga človeška lastnost, izboljšuje v skladu s spodbudami, ki jih dobiva. Visoke mezde povečujejo telesno moč delavca, upanje, da si bo izboljšal svoje stanje, pa ga vzpodbudi k maksimalnemu naprežanju sil. Kjer so mezde visoke, so delavci aktivnejši, bolj marljivi in okretnejši kot tam, kjer so nizke" (Smith, 1952, str. 76).

2.2.2. Smithova teorija eksistenčne mezde

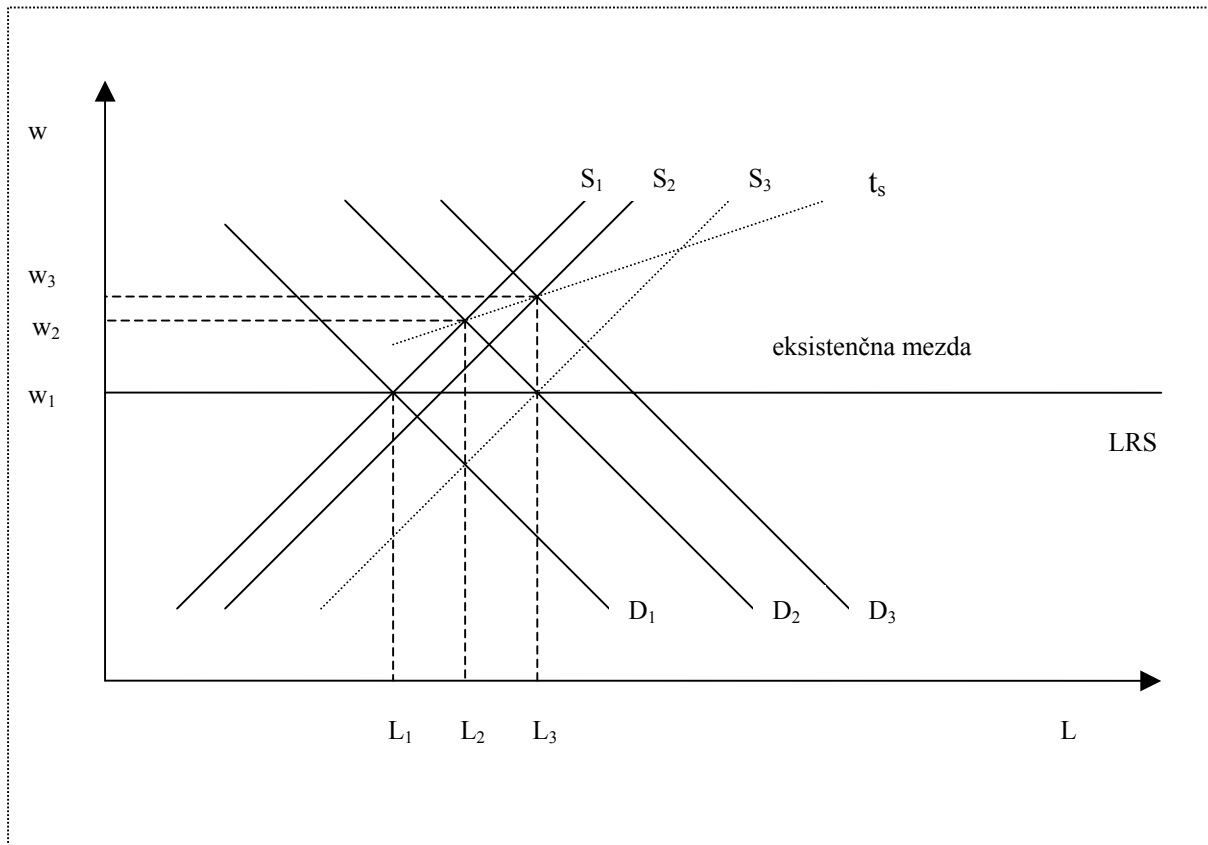
Po drugi strani pa Smith nakaže možnost gibanja mezd v smeri približevanja eksistenčni oz. minimalni ravni. Dvig mezd nad eksistenčno raven naj bi namreč omogočil delavcem boljše življenjske pogoje, kar bi privedlo do večje številčnosti delavskih družin in padca smrtnosti otrok. Tako bi prišlo do povečanja števila prebivalcev in ponudbe delovne sile na trgu ter do padca mezd na prvotno, eksistenčno raven. S tem svojim razmišljanjem se Smith že približa

⁴Smith za primer navaja Anglijo in Severno Ameriko. Pravi, da je Anglija zagotovo mnogo bogatejša kot katerikoli del Severne Amerike, vendar pa gospodarstvo Severne Amerike napreduje mnogo hitreje kot gospodarstvo Anglije in so zato mezde v Severni Ameriki višje od mezd v Angliji.

začetkom teorije prebivalstva, ki jo kasneje natančno izoblikuje Thomas Robert Malthus v svojem delu z naslovom Esej o prebivalstvu⁵ (Landreth, Colander, 1994, str. 91).

Smithovo teorijo mezde Blaug (1986, str. 44) ilustrira s pomočjo naslednje slike, na kateri abscisa prikazuje obseg delovne sile (L), ordinata pa višino realne mezde (w). Obseg delovne sile in višina realne mezde sta določena s presečiščem krivulje ponudbe dela (S)⁶ in krivulje povpraševanja po delu (D).

Slika 1: Smithova teorija mezde

Vir: Blaug, 1986, str. 44.

⁵Originalen naslov tega Malthusovega dela se imenuje "An Essay on the Principle of Population as it affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet and other Writers". Eseju o prebivalstvu je posvečeno celotno podpoglavje 3.1., kjer je le-ta predstavljen kot podlaga za Ricardovo razlago teorije eksistenčne mezde.

⁶Krivulja ponudbe dela nam prikazuje maksimalno količino dela, ki jo dano prebivalstvo neke ekonomije lahko ponudi s spreminjanjem števila ur dela ob različnih mezdah.

Razlaga slike 1: Na začetku se realna mezda oblikuje na višini w_1 , pri obsegu zaposlitve L_1 . Določena je s presečiščem krivulj S_1 in D_1 . Če se povpraševanje po delu premakne iz D_1 v D_2 , se višina mezde kratkoročno sicer premakne na višjo raven (w_2), vendar to sčasoma vzpodbudi naraščanje števila prebivalcev in naraščanje ponudbe delovne sile. Krivulja ponudbe dela se zato premakne v desno (S_3), mezda pa se spusti na prvotno raven (w_1) oz. na eksistenčno raven. Tako dolgoročna krivulja ponudbe dela (LRS) ostaja na ravni eksistenčne mezde (w_1).

Potrebno je poudariti, da Smith omenja možnost uveljavitve teorije eksistenčne mezde v praksi le v državah, ki beležijo dolgotrajnejša obdobja nizke stopnje gospodarske rasti⁷. V hitro rastočih ekonomijah⁸, z visoko stopnjo akumulacije kapitala, povpraševanje po delovni sili narašča hitreje kot rast prebivalstva oz. ponudba delovne sile. V takšnih ekonomijah naraščanje prebivalstva oz. ponudba delovne sile ne more dohitevati hitro naraščajočega povpraševanja po delovni sili, zato realne mezde na dolgi rok naraščajo.

Na sliki 1 je prikazan tudi ta primer: krivulja povpraševanja po delu se premakne v D_3 , krivulja ponudbe dela pa šele iz S_1 v S_2 . Realna mezda se zato oblikuje na ravni w_3 , ki je višja od prejšnje ravni w_2 (na grafu je sekularni trend naraščanja realnih mezd označen s t_s).

2.3. Smithove opredelitve rente

Pri opredelitvi rente nam Smith ponudi kar nekaj različnih razlag, ki si nekoliko nasprotujejo in se izključujejo (Landreth, Colander, 1994, str. 92-93):

- Prva opredelitev pravi, da je renta oblika presežne vrednosti. Višina rente je po tej razlagi najvišja cena, ki jo je najemnik sposoben plačati za uporabo zemlje po izplačilu mezd, profitov ter ostalih stroškov proizvodnje. Ta Smithova opredelitev rente temelji na delovni teoriji vrednosti in se načelno ujema s kasnejšo Ricardovo opredelitvijo. Razlika med njima je v tem, da Ricardova teorija diferencialne rente v celoti sloni na zakonu padajočih donosov v kmetijstvu, ki jih Smith ne pozna in zato ne omenja.
- Druga opredelitev rente se ujema s teorijo produkcijskih stroškov, po kateri vsakemu od treh družbenih razredov pripadajo naravni dohodki v obliki rent, mezd in profitov. Po tej opredelitvi je renta naravna nagrada zemljiškemu lastniku za izkoriščanje zemlje.

⁷Za primer Smith navaja takratno Kitajsko, kjer mezde ostajajo na eksistenčni ravni (Rima, 1991, str. 104).

⁸Za primer Smith navaja takratno Anglijo in Severno Ameriko, ki beležita visoki stopnji gospodarske rasti in kjer so mezde nad eksistenčno ravni (Rima, 1991, str. 104).

- Tretja opredelitev obravnava zemljiško rento kot rezultat monopola nad zemljo. Gre za prepričanje, da zemljiški lastniki (ki ne vlagajo v zemljo ničesar), zaračunavajo za uporabo zemlje najemnikom (ki vlagajo v njeno obdelovanje svoj kapital), monopolno ceno oz. zakupnino, ki vsebuje poleg rente še obresti za vloženi kapital, čeprav se v resnici zemlja izboljšuje na račun najemnikov.
- Po četrti opredelitvi je renta darilo narave, vrednost proizvedenih proizvodov pa je večja kot so vrednosti vloženi produktivnih faktorjev.

Nobena od zgoraj omenjenih razlag nam ne ponudi celovite razlage rente, sorodne tisti, ki nam jo kasneje ponudi Smithov naslednik, Ricardo, s svojo teorijo padajočih donosov v kmetijstvu.

2.4. Smithov pogled na gibanje profitne stopnje ter na razvoj kapitalističnega gospodarstva

Po Smithovem mnenju se profit pojavi šele v pogojih kapitalistične blagovne produkcije. Profit je naravna nagrada kapitalu oz. plačilo kapitalistu za zalaganje delavcev s kapitalskimi dobrinami, potrebnimi za delo v proizvodnem procesu v nekem proizvodnem obdobju. Smith ugotavlja, da je profit sestavljen iz dveh delov, in sicer iz povračila za tveganje in povračila v obliki obresti (Landreth, Colander, 1994, str. 92).

Že na začetku poglavja smo povedali, da Smitha veliko bolj kot sam izvor in lastnosti kategorije profita zanima področje gibanja profitne stopnje ter razvoj kapitalističnega gospodarstva. Smith napoveduje padanje profitne stopnje v času, in sicer zaradi treh razlogov (Landreth, Colander, 1994, str. 93):

- Konkurenca med kupci produktivnih faktorjev (kapitalisti) na trgu dela naj bi vodila v višanje ravni mezd ter posledično, zaradi zviševanja produktivnih stroškov, v zniževanje profitne stopnje.
- Konkurenca med proizvajalci (kapitalisti) na trgu dobrin, katere vzrok je povečana proizvodnja dobrin, naj bi vodila v nižanje cen dobrin ter posledično v zniževanje profitne stopnje⁹.
- Konkurenca na trgu investicij, katere vzrok se skriva v majhnem številu investicijskih možnosti, naj bi vodila k zniževanju profitne stopnje.

⁹Ta Smithova trditev, ki v nekem smislu napeljuje na možnost hiperprodukcije, je v nasprotju z njegovim splošnim prepričanju o nezmožnosti nastanka hiperprodukcije na konkurenčnem trgu.

Kljub tendenčnemu padanju stopnje profitov je Smithova napoved prihodnosti razvoja kapitalističnega gospodarstva optimistična. Smith namreč poudarja, da prihaja do padanja stopnje profitov v hitro razvijajočih se ekonomijah, kjer akumulacija kapitala v istih dejavnostih in akumulacija kapitala v podjetjih, ki proizvajajo enake proizvode, povzročita konkurenco med kapitalisti in padanje stopnje profitov. Ravno v teh gospodarstvih pa konkurenca med kapitalisti povzroči tudi beg kapitala iz manj dobičkonosnih, starih panog v nove panoge, ki kažejo ugodne razvojne možnosti in možnosti doseganja višjih profitnih stopenj. To Smithovo prepričanje odraža njegovo razmišljanje o avtomatičnem delovanju tržnih sil, ki vsakega posameznika usmerjajo v delovanje za dobrobit družbe ter obenem omogočajo uresničitev njegovih individualnih interesov (Brue, 2000, str. 87, 91).

Poleg tega velja poudariti, da Smith govori o padanju profitnih stopenj in ne o padanju profitov samih. Profiti v kapitalističnem gospodarstvu še vedno naraščajo, a po padajoči stopnji. Na tem mestu se njegovo razmišljanje tudi razlikuje od razmišljanja njegovega naslednika, Ricarda, ki govori o tendenčnem padanju profitov, ki vodi do končnega, t.i. "stacionarnega stanja" gospodarstva, ko se celotni proizvod gospodarstva razdeli med mezde in rente in ko se gospodarstvo znajde na ničelni stopnji rasti.

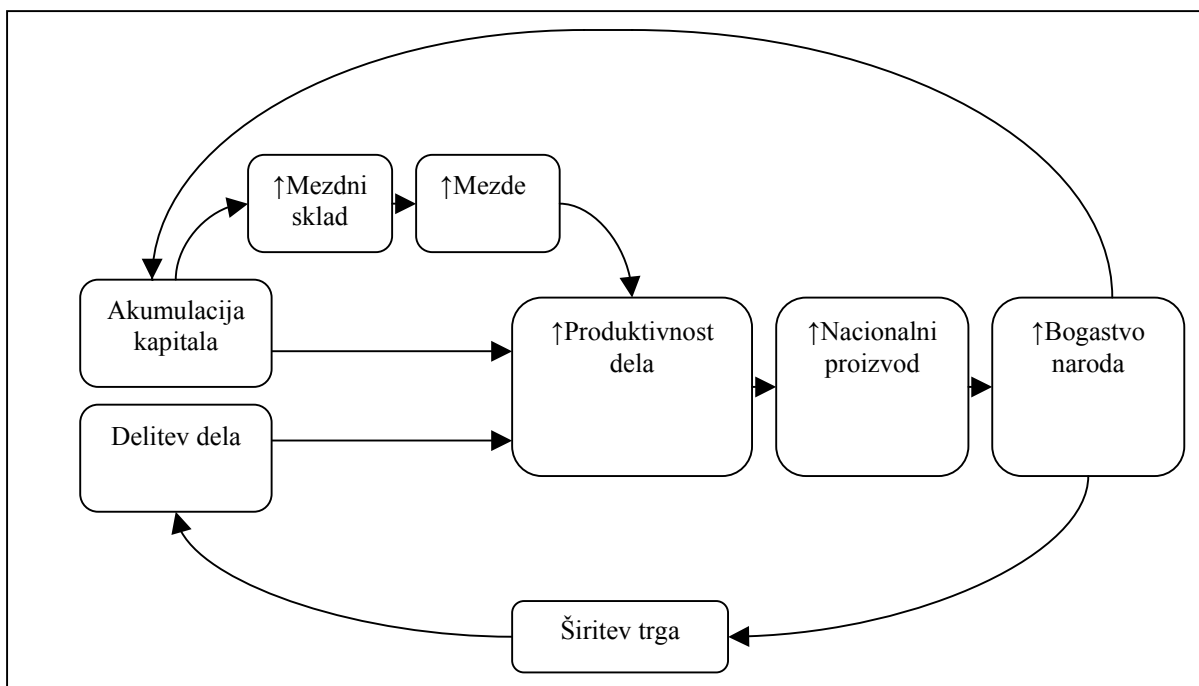
Glede ekonomskega razvoja države Smith postavi v ospredje vlogo kapitalista in pomen akumulacije kapitala, katere vir je njegovo varčevanje. Smith zato podpira neenakomerno razdelitev dohodka v korist kapitalistov, saj le-ta omogoča akumulacijo kapitala in naraščanje bogastva naroda. Poudarja pa, da mora proces akumulacije kapitala spremljati proces poglobljanja delitve dela, ki vpliva na povečanje produktivnosti dela.

Razlogi, zaradi katerih delitev dela vpliva na povečanje produktivnosti dela, so trije (Blagojević, 1979, str. 100): Prvi razlog je povečana spretnost delavcev, saj vsak delavec opravlja le določeno delo, ki se ga privadi in ga zato opravlja bolje in hitreje. Drugi razlog se skriva v prihranku časa, saj delavcu ni potrebno prehajati iz ene delovne operacije na drugo. Tretji razlog je možnost vpeljave strojev v proizvodnjo, ker delitev dela poenostavi posamezne faze proizvodnega procesa.

Smith pravi, da je poglobljenost delitve dela odvisna od velikosti trga. Velik trg omogoči proizvajalcu, da se specializira za določeno dejavnost in presežke proizvodov proda na trgu, medtem ko majhen trg tega ne omogoča.

Iz zgoraj navedenih dejstev je mogoče povzeti, da ima Smith akumulacijo kapitala in delitev dela za najpomembnejša dejavnika večanja bogastva naroda. To njegovo razmišljanje je mogoče prikazati z naslednjo sliko, ki prikazuje njegov pogled na razvoj kapitalističnega gospodarstva.

Slika 2: Smithov pogled na razvoj kapitalističnega gospodarstva

Vir: Brue, 2000, str. 89.

Iz zgornje slike je razvidno, da akumulacija kapitala in delitev dela neposredno vplivata na povečanje produktivnosti dela, medtem ko akumulacija kapitala vpliva nanjo tudi posredno, preko povečanja meznega sklada in povečanja mezd¹⁰. Povečanje produktivnosti dela vodi preko povečanja nacionalnega proizvoda do povečanja bogastva naroda. Povečanje bogastva naroda je podlaga tako za nadaljnjo akumulacijo kapitala, kot tudi za širitev trgov, ki omogoči poglobljanje delitve dela¹¹.

Smith je glede nadaljnjega dolgoročnega razvoja kapitalističnega gospodarstva optimističen, saj meni, da bodo prednosti neprestanega poglobljanja delitve dela na dolgi rok uspešno premagovale tendence upadanja gospodarske rasti kapitalističnega gospodarstva. Smith napoveduje, da se bodo v prihodnosti dohodki vseh družbenih razredov povečevali, kar naj bi pozitivno vplivalo tudi na odnose med posameznimi družbenimi sloji in omogočilo harmonični nadaljnji razvoj kapitalistične družbe nasploh.

¹⁰O Smithovi teoriji meznega sklada, ki obravnava pozitivni vpliv akumulacije kapitala na velikost meznega sklada in višino mezd govori že podpoglavje 2.2.1. Tu se Smithov pogled razlikuje od pogleda kasnejših avtorjev klasične ekonomije, ki pravijo, da delavci prejema eksistenčno mezdo in zato s povečanjem bogastva države ne pridobijo ničesar, saj mezde ostanejo na minimalni ravni.

¹¹Tu Smith misli tako na tehnično delitev dela, kot tudi na družbeno delitev dela.

3. Malthusov pogled na razdelitev in njegova kritika Sayevega zakona trga

Od izida Smithovega dela "Bogastvo narodov", leta 1776, pa tja do leta 1817, ko izidejo Ricardovi "Principi", preteče obdobje štirih desetletij. V tem vmesnem obdobju, leta 1798, izide Esej o prebivalstvu, katerega avtor je Thomas Robert Malthus. Načelo populacije, ki ga izoblikuje Malthus v tem svojem delu, samo po sebi ne bi spadalo v področje klasične ekonomije, če ne bi tvorilo glavne predpostavke Ricardove teorije mezde ter če ne bi postalo eden osrednjih elementov v teoriji mezde vseh klasičnih ekonomistov, ki gibanje mezd pojasnjuje z gibanjem mezdnega sklada ter z gibanjem prebivalstva (Lavrač, 1971, str. 86).

Tudi za področje razvoja teorije rente lahko trdimo, da je Malthusov prispevek na to temo izrednega pomena, saj je on prvi avtor, ki uradno objavi klasično teorijo rente. Gre za objavo njegovega ekonomskega dela "Raziskava o izvoru in razvoju rente in načela, ki jo uravnavajo"¹², ki izide leta 1815. V roku meseca dni po njegovi objavi se enaka teorija rente pojavi še v treh delih treh različnih avtorjev, Edwarda Westa, Davida Ricarda in Roberta Torrensa. Avtorji teorij o renti naj bi se do svojih spoznanj dokopali ločeno, Ricardu pa je potrebno priznati najjasnejši in najpopolnejši razvoj ter natančno razlago omenjene teorije¹³ (Ekelund, Hebert, 1975, str. 84).

Ricardo sam, z naslednjimi besedami, pošteno priznava Malthusu zasluge za nastanek teorije rente: "Vse, kar sem povedal o izvoru in razvoju rente, sem na kratko povzel po Malthusu in skušal osvetliti načela, ki jih Malthus opiše v svojem delu, posvečenem tej temi, *An Inquiry into the Nature and Progress of Rent, and the Principles by which is regulated*" (Ekelund, Hebert, 1975, str. 84).

Malthus rento opredeli kot tisti presežek proizvodnje, ki ostane po pokritju vseh stroškov, vključno z normalnim profitom. Pojavi se kot posledica različne rodovitnosti zemlje. Glede same definicije rente se Ricardo strinja z Malthusom, glede dejavnikov, ki vplivajo na gibanje rente pa si njuni mnenji nasprotujeta. Ricardo meni, da se edini razlog za naraščanje rente skriva v padajočih kmetijskih donosih oz. v zviševanju stroškov proizvodnje enote proizvoda, proizvedenega na zemljišču najslabše kakovosti. Malthus je, nasprotno, prepričan, da renta lahko narašča iz različnih vzrokov: Prvi razlog je akumulacija kapitala, ki povzroči znižanje stopenj profitov. Drugi razlog je naraščanje števila prebivalcev, ki povzroči znižanje mezd. Tretji razlog so izboljšave v kmetijstvu, ki povzročijo zmanjšanje števila zaposlenih ter znižanje proizvodjalnih stroškov. In zadnji razlog je rast cen kmetijskih proizvodov ob danih proizvodjalnih stroških (Kovač, 1990, str. 40).

¹²Originalen naslov tega Malthusovega dela je "An Inquiry into the Nature and Progress of Rent, and the Principles by which it is regulated".

¹³Podrobnejši razlagi Ricardove teorije rente je posvečeno podpoglavje 4.3.

3.1. Malthusov Esej o prebivalstvu in načelo populacije

V Eseju Malthus postavi trditev, da prebivalstvo narašča hitreje kot proizvodnja hrane. To trditev sicer pred njim navajajo že nekateri drugi avtorji (Adam Smith in Benjamin Franklin), vendar je prav Malthus tisti, ki problem naraščanja prebivalstva predstavi na način, ki vzpodbudi klasične ekonomiste, da o njem razpravljajo ter ga navajajo kot argument svojih teorij.

Trije dejavniki so tisti, ki vplivajo na nastanek Malthusove populacijske teorije oz. ga potisnejo v razmišljanje o naraščajočem prebivalstvu (Landreth, Colander, 1994, str. 100):

- Pritisk naraščajočega angleškega prebivalstva na ponudbo hrane, ki jo je Anglija po letu 1790 prisiljena, zaradi nezadostne domače proizvodnje, uvažati.
- Naraščajoča revščina nižjih družbenih razredov, povezana z urbanizacijo in industrializacijo.
- Razprave z očetom, Danielom Malthusom, ki zagovarja poglede angleških in francoskih utopistov (William Godwin in Marquis de Condorcet). Daniel Malthus namreč sprejme prepričanje utopistov, da sta značaj in življenje posameznika odvisna od okolice, v kateri živi. William Godwin zagovarja mnenje, da je za revščino, pomanjkanje in nezadovoljstvo ljudi kriva oblast s svojimi institucijami¹⁴. Malthus želi s svojimi razpravami očeta prepričati, da njegovo razmišljanje in razmišljanje utopistov ni pravilno ter se trudi dokazati, da spremembe v delovanju socialnih in političnih institucij ne bi odpravile socialnoekonomskih problemov takratne družbe.

Druga izdaja Eseja, iz leta 1803, se razlikuje od prve, tako po namenu in metodologiji, kot tudi po argumentih in zaključkih. Metodologija je, za razliko deduktivne v prvi izdaji, sedaj induktivna, saj svoje teze podkrepi tudi s statističnimi podatki. Namen druge izdaje tudi ni več kritizirati očetovega, Godwinovega in Condorcetovega mnenja, ampak obdelati problem naraščanja prebivalstva z bolj znanstvenega vidika. Esej doživi vsega skupaj sedem izdaj in vsaka novejša se nekoliko razlikuje od prejšnje (Landreth, Colander, 1994, str. 102).

Malthus v svojem Eseju trdi, da človeštvo narašča po geometrijskem zaporedju, proizvodnja hrane pa lahko v najugodnejših okoliščinah narašča le po aritmetičnem zaporedju. Ta trditev se imenuje t.i. "načelo populacije". Razkorak med rastjo prebivalstva in rastjo proizvodnje hrane tendenčno vodi v situacijo, v kateri sčasoma pomanjkanje hrane zavre naraščanje prebivalstva (Landreth, Colander, 1994, str. 101).

¹⁴ Zaradi tega njegovega prepričanja Godwina mnogi avtorji imenujejo "oče anarhizma".

Tabela 1: Malthusovo populacijsko načelo

Proizvodnja življenjskih potrebščin (aritmetično zaporedje)	2	4	6	8	10	...
Naraščanje prebivalstva (geometrijsko zaporedje)	2	4	8	16	32	...

Vir: Lah, 2000, str. 37.

Za te svoje ugotovitve Malthus ne ponudi nikakršnih dokazov na podlagi statističnih podatkov, prav tako kot tudi ne uporabi "zakona padajočih donosov", da bi dokazal nesposobnost gospodarstva zagotoviti potrebno količino hrane za naraščajoče prebivalstvo. "Zakon padajočih donosov" namreč natančno oblikujejo šele Ricardo, Malthus, West in Torrens, leta 1815, kar je 17 let po prvi izdaji Malthusovega Eseja.

V zvezi s svojo populacijsko teorijo avtor omenja še dve vrsti dejavnikov, ki zaviralno vplivata na naraščanje prebivalstva, preden se število prebivalcev poveča do te mere, da ga pomanjkanje hrane dokončno zaustavi. Njegova razlaga teh dejavnikov pa se razlikuje glede na različne izdaje Eseja. V prvi izdaji ugotavlja, da gre za t.i. "negativne in pozitivne zaviralne dejavnike". Med prve prišteva tiste, ki zavirajo stopnjo rodnosti. Omenja predvsem pozne poroke ljudi revnejših slojev, ki si zaradi svojega socialnega položaja otrok enostavno ne morejo privoščiti. V nadaljevanju ugotavlja, da to odlašanje porok lahko pripelje do nemoralnega načina življenja in posledično še večje revščine. Med "pozitivne zaviralne dejavnike" pa umešča tista nujna družbena zla, ki povečujejo stopnjo smrtnosti. Z njimi misli revščino, lakoto, bolezni in vojne. V drugi izdaji Eseja meni, da je eden "negativnih zaviralnih dejavnikov" tudi moralna vzdržnost. Omenja tudi nekatere oblike kontracepcije, vendar jih ne odobrava (Brue, 2000, str. 99).

Malthusovi kritiki omenjajo nekatere pomanjkljivosti avtorjevega načela populacije. Prva pomanjkljivost naj bi bila ta, da avtor enostavno preskoči možnost umetne kontrole rojstev s pomočjo kontracepcije, kar pa za čas v katerem živi sploh ni nič nenavadnega. Kot drugo pomanjkljivost pa omenjajo dejstvo, da Malthus ne opazi oz. podceni vpliv tehnološkega napredka v kmetijstvu, s pomočjo katerega bi bilo mogoče zagotoviti zadostno količino hrane za hitro naraščajoče prebivalstvo.

Glede uresničitve njegovih napovedi v realnosti lahko rečemo, da jih zgodovina ne potrди. Dejanski razvoj pokaže sicer znaten porast prebivalstva zaradi padajoče stopnje smrtnosti, vendar obenem beleži tudi dinamičen porast v proizvodnji hrane. Vsekakor pa gre Malthusu priznanje za obravnavo izredno pomembne družbenoekonomske teme, problema naraščanja

prebivalstva v odnosu do življenjskih potrebščin. Dandanes gre namreč za svetovni ekonomski problem, ki tare vse nerazvite dele sveta.

Na tem mestu pa velja posebej poudariti teoretični pomen načela populacije za izoblikovanje Ricardovega pogleda na gibanje mezd. Na podlagi Malthusovega razmišljanja o nenehnem naraščanju prebivalstva sloni Ricardova teorija eksistenčne mezde, ki pravi da delavec ne glede na naraščanje bogastva neke države vedno prejme za svoje delo minimalen dohodek¹⁵.

3.2. Malthusov pogled na gibanje profitne stopnje ter na razvoj kapitalističnega gospodarstva na podlagi domnevne neveljavnosti Sayevega zakona trga

Malthusovo videnje dolgoročne gospodarske rasti angleškega gospodarstva stoji na temeljih njegove teorije efektivnega povpraševanja in na domnevni neveljavnosti Sayevega zakona trga.

Sayev zakon trga dobi ime po francoskemu ekonomistu J. B. Sayu (1767-1832). Njegova vsebina se nanaša na zmožnost kapitalističnega gospodarstva, da avtomatično vzdržuje polno zaposlenost produkcijskih faktorjev ter zanika možnost nastanka splošne krize realizacije oz. splošne hiperprodukcije v celotnem gospodarstvu.

Sayev zakon trga govori o tem, da se v procesu proizvodnje ustvari določena ustrezna količina dohodka, ki omogoči da se celotni proizvod nekega gospodarstva vedno tudi v celoti odkupi. Za nek proizvod, ki je prodan po določeni ceni, gredo plačila za posamezne produkcijske faktorje, uporabljene v njegovi proizvodnji, k njihovim lastnikom. Le-ti posledično skupno posedujejo kupno moč v vrednosti tega proizvoda. Ponudba torej sama ustvarja svoje povpraševanje. Na ta način kapitalistično gospodarstvo omogoča avtomatično polno zaposlenost produkcijskih faktorjev ter zagotavlja visoko stopnjo gospodarske rasti (Landreth, Colander, 1994, str. 136).

Ricardo in Mill to idejo zagovarjata, Malthus pa se proti njej usmeri s svojim konceptom efektivnega povpraševanja, s katerim skuša spodkopati veljavnost Sayevega zakona trga. Zagovorniki te ideje priznavajo, da se hiperprodukcija sicer lahko pojavi na nekaterih, specifičnih trgih gospodarstva, vendar pa je nemogoče, da bi prišlo do splošne hiperprodukcije v celotni ekonomiji. V primeru obstoja hiperprodukcije določene dobrine naj bi namreč tržne sile preusmerile produkcijske faktorje v proizvodnjo tiste dobrine, za katero obstaja presežno povpraševanje in trg bi se tako zopet znašel v ravnovesju. Neravnovesja so torej možna, a le na kratki rok, saj trg na dolgi rok avtomatično vrne ekonomski sistem ponovno v stanje polne zaposlenosti produkcijskih faktorjev.

¹⁵Ricardova razlaga teorije eksistenčne mezde se nahaja v podpoglavju 4.2.

Malthus, nasprotnik veljavnosti Sayevega zakona trga, sicer nakaže dva zelo pronicljiva teoretična argumenta, vendar ju ne zagovarja zadosti jasno in samozavestno. Na področju razprav glede veljavnosti zgoraj omenjene ideje med Malthusom in Ricardom zato prevladajo Ricardova stališča, tako v tistem času, kot tudi pozneje, vse do 20. stoletja, ko z nastopom Keynesa Malthusovi pogledi zopet postanejo aktualni. Gre za naslednja dva Malthusova argumenta (Sušjan, 2001, str. 37-38):

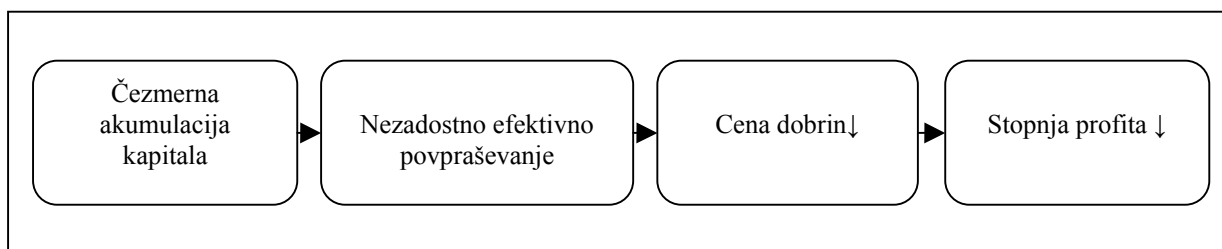
Prvi argument se nanaša na razlikovanje med potencialnim povpraševanjem in efektivnim povpraševanjem. Jasno je namreč, da ponudba sama ustvarja potencialno povpraševanje, vprašanje pa je, ali se potencialno povpraševanje na trgu odraža kot efektivno povpraševanje. Po Malthusovem mnenju je napačno že vnaprejšnje izenačevanje potencialnega in efektivnega povpraševanja, kot to počne Sayev zakon trga. Za delavce naj bi takšna identiteta sicer veljala, kapitalisti pa sicer imajo kupno moč, ni pa nujno da imajo tudi takojšna voljo za povpraševanje po dobrinah. S tem spodbija prepričanje o enakosti varčevanja s produktivno potrošnjo, ki ga zagovarja že Smith, ter na katerega se opirajo Say, Ricardo in Mill. Odločitev za investiranje je, kot pravi Malthus, odvisna od splošnih pogojev v ekonomiji, od pričakovanj glede velikosti profita, od stopnje negotovosti v gospodarstvu ter od ostalih dejavnikov. Če ti pogoji niso ugodni lahko pride do zmanjšanja efektivnega povpraševanja ter do splošne krize realizacije. Smith, nasprotno meni, da varčevanje ne povzroči zmanjšanja agregatnega povpraševanja, vendar le povzroči, da se zmanjša povpraševanje po potrošnih dobrinah in se poveča povpraševanje po investicijskih dobrinah. Tudi Ricardo se pridružuje temu mnenju ko pravi, da varčevanje kapitalistov, ki gre za akumulacijo kapitala, pomeni povpraševanje po investicijskih dobrinah in po potrošnih dobrinah (mezde, izplačane iz mezdskih skladov delavci porabijo za nakup potrošnih dobrin). Možno je torej le začasno zmanjšanje povpraševanja po potrošnih dobrinah zaradi povečanega povpraševanja po investicijskih dobrinah. Kriza, do katere pride zaradi zmanjšane povpraševanja po potrošnih dobrinah je le prehodna, saj se gospodarstvo avtomatično prilagodi s preusmeritvijo produkcijskih faktorjev v proizvodnjo tistih dobrin, kjer je možno doseganje višnje stopnje profita.

Drugi Malthusov argument se nanaša na njegovo prepričanje, da povečana akumulacija kapitala vodi do povečane proizvodnje potrošnih dobrin ter s tem le še zaostri problem nezadostne potrošnje in nezadostnega efektivnega povpraševanja. Malthusove razprave napeljujejo na njegovo razmišljanje o obstoju neke optimalne stopnje akumulacije kapitala, ki jo gospodarstvo še lahko absorbira, prevelika akumulacija kapitala pa lahko posledično vodi do nezadostne potrošnje ter splošne krize realizacije. Malthus meni, da nezadostna potrošnja predstavlja problem, ki zmanjšuje efektivno povpraševanje. Rešitev vidi v t.i. "neproduktivnih potrošnikih", torej v zemljiških lastnikih ter tistih, ki delajo v storitvenem sektorju (učitelji, duhovniki, zdravniki in drugi državni uslužbenci). Ti posamezniki niso

vključeni v proizvodni proces, vendar povprašujejo po potrošnih dobrinah, povečujejo agregatno povpraševanje ter s tem odpravljajo nesorazmerje med agregatno ponudbo in agregatnim povpraševanjem. To je tudi razlog zaradi katerega Malthus zagovarja visoke rente zemljiških lastnikov, ki so v celoti namenjene potrošnji dobrin.

Malthus s svojo idejo prevelike akumulacije kapitala nasprotuje Smithovemu prepričanju o nujnosti povečevanja kapitalskega sklada za doseganje ugodne gospodarske rasti in rasti bogastva naroda v dolgem obdobju. S tem ko z argumentom nezadostne potrošnje ter povpraševanja razlaga nenehno padanje stopnje profita v gospodarstvu, pa zavrača Ricardovo videnje vzrokov padanja profitne mere. Malthus ugotavlja, da profiti ne padajo zaradi naraščanja mezd, kot trdi Ricardo, ampak zaradi nenehnega padanja cen blaga, ki je posledica nezadostnega povpraševanja. Po njegovem mnenju naj bi čezmerna akumulacija kapitala vodila k nezadostnemu učinkovitemu povpraševanju, kar bi posledično vodilo do nenehnega padanja cen dobrin in padanja profitnih stopenj (Pikovnik, 1993, str. 20).

Slika 3: Malthusovo razmišljanje o dejavnikih, ki vplivajo na gibanje profitne stopnje v času

4. Ricardova teorija razdelitve in koncept stacionarnega stanja

Ricarda lahko imenujemo kar "teoretik razdelitve," saj je po njegovem mnenju temeljna naloga ekonomije, kot znanosti, ugotavljanje zakonov, ki botrujejo razdelitvi dohodka. Torej je potrebno pojasniti zakone oblikovanja dohodkov posameznih družbenoekonomskih razredov oz. relativnih deležev mezd, rent in profitov celotnih dohodkov družbe, da bi lahko razumeli kako le-ti vplivajo na gospodarski razvoj kapitalističnega gospodarstva na dolgi rok (Lah, 2000, str. 31).

Pri razlagi gibanja mezd se Ricardo opre na Smithovo teorijo meznega sklada ter na Malthusovo načelo populacije, objavljeno v Malthusovem delu Esej o prebivalstvu. Tudi za nastanek Ricardove teorije rente ter za njegovo razlago padanja profitne stopnje je potrebno priznati zasluge Malthusu, čigar razmišljanje o tej temi, napelje Ricarda k njegovi celoviti in natančni razpravi, temelječi na t.i. "žitnem modelu gospodarstva" (Lah, 2000, str. 31).

4.1. Teorija vrednosti kot podlaga za Ricardovo teorijo razdelitve

Tudi Ricardo, tako kot Smith, izpelje teorijo razdelitve na podlagi svojega pogleda na teorijo vrednosti. V delovni teoriji vrednosti¹⁶ najde Ricardo princip, ki tudi v kapitalističnem gospodarstvu (ne le v enostavni blagovni produkciji, kot to misli Smith) uravnava družbeno produkcijo, določa menjalno vrednost blaga, hkrati pa določa razdelitev celotnega dohodka med družbene razrede.

V nasprotju s Smithom, ki loči obdobje enostavne blagovne produkcije od obdobja kapitalistične blagovne produkcije, Ricardo ne vidi prehoda iz enega obdobja v drugo. Kapitalizem je zanj naraven in večeni družbeni red, zato vsi odnosi, značilni za kapitalizem obstajajo že v Smithovem obdobju enostavne blagovne produkcije. Tako Ricardo ohrani delovno teorijo vrednosti tudi v analizi kapitalističnega gospodarstva.

4.2. Ricardov pogled na gibanje mezd

Ricardo pravi, da ima tudi delo, tako kot vse stvari, ki so predmet trgovanja svojo naravno in svojo tržno ceno.

Naravna cena dela je tista, ki omogoča vzdrževanje delavca in njegove družine. Sposobnost delavca, da vzdržuje sebe in družino, je odvisna od količine življenjskih potrebščin, ki jih lahko z mezdo kupi. Ta količina je odvisna od cen življenjskih potrebščin. Poleg tega pa naj bi se količina življenjskih potrebščin nanašala tudi na potrebe delavca in njegove družine, ki naj bi se na dolgi rok spreminjale. Z razvojem družbe naravna cena dela narašča, ker naraščajo cene življenjskih potrebščin. Poleg tega pa naj bi se v dolgem obdobju (zaradi spreminjajočih se navad in naraščajočega življenjskega standarda) spreminjala, torej naraščala, tudi košarica dobrin, ki tvorijo eksistenčno mezno stopnjo (Ricardo, 1962, str. 81-87).

Tržna cena dela je cena, ki se dejansko plača za delo in je odvisna od povpraševanja po delovni sili in od ponudbe delovne sile. Pri gibanju te cene dela ima odločilno vlogo gibanje prebivalstva, ki poskrbi, da ima tržna cena dela tendenco približevanja naravni ceni dela. Če je tržna cena dela nad naravno, je delavec v ugodnem položaju in to povzroči sčasoma povečanje števila prebivalcev in povečanje ponudbe delovne sile ter padec mezd na svojo

¹⁶Ko Ricardo razlaga pojem menjalne vrednosti blaga, razlaga, da je le-ta odvisna le od sorazmerne količine živega in popredmetenega dela, ki je potrebna za njegovo proizvodnjo.

naravno raven. In obratno, če je tržna cena pod naravno, zmanjšanje ponudbe delovne sile povzroči naraščanje mezd na naravno raven (Ricardo, 1962, str. 81-87).

Na dolgoročno gibanje mezd, pravi Ricardo, vplivata dva dejavnika (Landreth, Colander, 1994, str.106):

- Prvi dejavnik je gibanje meznega sklada. Teorijo meznega sklada za razlago gibanja mezd uporabi že njegov predhodnik Smith. Tudi Ricardo, tako kot Smith, poudarja vpliv akumulacije kapitala na velikost meznega sklada.
- Drugi dejavnik, ki dolgoročno vpliva na gibanje mezd, je gibanje števila prebivalcev (oz. velikost delovne sile), katerega razlaga se naslanja na Malthusovo načelo populacije.

Višino realne mezde Landreth in Colander (1994, str. 106) izrazita z naslednjo formulo:
višina realne mezde = velikost meznega sklada / velikost delovne sile.

Prav prepričanje o pomembnosti vpliva gibanja števila prebivalstva na višino realne mezde na dolgi rok je tisto, ki Ricardovo razmišljanje o mezdi oddalji od Smithovega. Ricardo poudarja kratkoročni vpliv akumulacije kapitala in velikosti meznega sklada na gibanje realnih mezd. Po njegovem mnenju, povečanje realnih mezd, v skladu z Malthusovim načelom populacije, na dolgi rok vodi k povečanju števila prebivalcev oz. naraščanju ponudbe delovne sile. To povzroči prekomerno ponudbo delovne sile na trgu dela ter posledično padec realnih mezd na svojo prvotno raven. Omenjeno razlago gibanja realnih mezd imenujemo tudi t.i. "železno mezdno pravilo", po katerem realne mezde na dolgi rok ostajajo na eksistenčni oz. minimalni ravni in po katerem delavec na dolgi rok prejme le minimalno mezdo, ki še omogoča preživetje delavca in njegove družine (Landreth, Colander, 1994, str. 106).

Ricardova razlaga dolgoročnega gibanja nominalnih mezd temelji na zakonu padajočih donosov ter na naraščajočih cenah življenjskih potrebščin na dolgi rok. Ker pri določanju višine nominalne mezde odločilno vlogo igrajo ravno cene življenjskih potrebščin, se nominalne mezde na dolgi rok zvišujejo (Pikovnik, 1993, str. 16).

4.3. Ricardova teorija rente

Pri razlagi teorije rente se Ricardo nikakor ne more nasloniti na Smitha, ki sicer razpravlja o renti, vendar ne poda celovite teorije rente, ki bi dosledno izhajala iz delovne teorije vrednosti. Nasprotno, Smithova teorija rente vsebuje elemente, ki se ne skladajo z delovno teorijo vrednosti in si med seboj nasprotujejo. Svojo teorijo rente Ricardo v celoti izpelje iz zakona padajočih donosov v kmetijstvu, pri tem pa si pomaga z že znanim Malthusovim

načelom populacije. Zakon padajočih donosov si v nadaljevanju oglejmo nekoliko natančneje.

Zakon padajočih donosov skuša Ricardo razložiti na primeru t.i. "žitnega modela gospodarstva". Žitno panogo vzame kot vzorčno panogo za celotno gospodarstvo¹⁷, z dano tehnologijo (z danim razmerjem med uporabljenim delom in kapitalom). Zakon padajočih donosov v kmetijstvu pravi, da ob uporabi dodatnih enot dela in kapitala na nekem obstoječem zemljišču, vsaka dodatna enota dela in kapitala prispeva manj k povečanju celotnega proizvoda, kot je prispevala k povečanju proizvoda prejšnja enota. To pomeni da z uporabo dodatnih enot dela in kapitala na nekem zemljišču proizvod narašča po padajoči stopnji. Padajoči donosi se pojavijo že na samem začetku, saj je mejni produkt druge enote dela in kapitala že manjši od mejnega produkta prve enote. S tem svojim razmišljanjem postane Ricardo prvi ekonomist, ki v svojih ekonomskih analizah oblikuje mejno načelo, na temelju katerega se kasneje razvija marginalistična ekonomska šola (Brue, 2000, str. 114).

Razlago rente začne Ricardo z opisom razmer v kmetijstvu na neki začetni stopnji razvoja gospodarstva, ko je rodovitne zemlje dovolj za vse. V teh razmerah renta še ne obstaja. Renta se pojavi šele v času, ko se število prebivalcev poveča do te mere, da se začneta odvijati dva procesa: intenzivnejše obdelovanje obstoječih zemljišč¹⁸ in razširitev obdelovalnih površin na zemljišča slabše kakovosti. Na tej stopnji razvoja gospodarstva se pojavi renta kot posledica razlik v relativni rodovitnosti zemlje oz. razlik v stroških med zemljiščem najslabše kakovosti in boljšimi zemljišči (Landreth, Colander, 1994, str. 126).

Ricardo pravi: "Renta se plačuje za uživanje zemlje samo zaradi tega, ker zemlja ni neomejena po količini in enaka po kakovosti in ker morajo zaradi naraščanja prebivalstva pritegovati v obdelovanje zemljo slabše kakovosti in manj ugodne lege. Kadar se začne v družbenem razvoju obdelovati zemlja drugorazredne kakovosti, se na prvorazredni zemlji takoj pojavi renta in njena višina je odvisna od razlike v kakovosti med tema dvema zemljama" (Ricardo, 1962, str. 59).

Z akumulacijo kapitala se večja povpraševanju po delovni sili. Mezde (začasno) naraščajo in zato (ob upoštevanju Malthusovega načela populacije) narašča število prebivalcev in se večja

¹⁷Teorijo rente in kategorijo profita Ricardo proučuje izključno v okviru kmetijskega sektorja, saj meni, da proizvodni pogoji v kmetijstvu odločilno vplivajo na proizvodne pogoje v celotnem gospodarstvu ter na razdelitev dohodkov v neki družbi. Ricardo upošteva dve specifični lastnosti kmetijskega sektorja: Prva lastnost je ta, da ena vrsta proizvoda (žito) nastopa tako v vlogi inputa, kot v vlogi outputa-žito se uporabi tako za seme, kot tudi mezde delavcev, prav tako pa predstavlja pridelek oz. končni proizvod v kmetijstvu. Druga lastnost pa je ta, da proizvod kmetijskega sektorja nastopa kot input tudi v vseh ostalih sektorjih gospodarstva (Sušjan, 2001, str. 28).

¹⁸V zemljišča, ki so že v obdelavi, je potrebno nalagati nove količine dela in kapitala, ki dajejo relativno vse manjši donos. Intenzivnejše obdelovanje obstoječih zemljišč bomo, zaradi lažje nadaljnje razlage, v bodoče zanemarili in se osredotočili na razširitev obdelovalnih površin.

ponudba delovne sile. Naraščajoče prebivalstvo in povpraševanje po življenjskih potrebščinah zahtevata obdelovanje vedno novih zemljišč (ki so manj rodovitna ali bolj oddaljena od trgov) in katerih produkcijski stroški so višji-ker se poveča količina dela, potrebnega za produkcijo na teh mejnih zemljiščih (Lavrač, 1962, str. 99).

Ricardo pravi: "Brž ko se pritegne v obdelovanje zemlja slabše kakovosti, bo menjalna vrednost zemljiških pridelkov narasla, ker je bilo potrebnega več dela za njihovo pridelovanje" (Ricardo, 1962, str. 61-62).

Na do sedaj obdelovanih zemljiščih ostanejo produkcijski stroški nespremenjeni, zato povzroči prehod na obdelavo novih zemljišč, z višjimi produkcijskimi stroški, naraščanje rente na zemljiščih, ki so že do sedaj dajala rento, in nastanek rente na dosedanjih brezrentnih zemljiščih (Ricardo, 1962, str. 16).

Za boljše razumevanje Ricardovega razmišljanja Landreth in Colander (1994, str. 111-112) navajata praktičen primer treh zemljišč različne kakovosti, na katerih uporabljamo dodatne enote dela in kapitala ter opazujemo gibanje mejnega produkta in celotnega produkta na teh treh zemljiščih. Velikost mejnega in celotnega produkta merimo v enotah proizvoda (žito).

Tabela 2: Gibanje mejnega produkta na zemljiščih različne kakovosti v enotah proizvoda

Število uporabljenih enot L in K	Velikost MP na Z_A	Velikost MP na Z_B	Velikost MP na Z_C
1 enota L in K	100	90	80
2 enoti L in K	90	80	
3 enote L in K	80		

Legenda:

Z_Azemljišče najboljše kakovosti
 Z_Bzemljišče srednje kakovosti
 Z_Czemljišče najslabše kakovosti
L.....delo
K.....kapital
MP.....mejni produkt dela in kapitala
TP.....celotni produkt dela in kapitala

Vir: Landreth, Colander, 1994, str. 112.

Tabela 3: Gibanje celotnega produkta na zemljiščih različne kakovosti v enotah proizvoda

Število uporabljenih enot L in K	Velikost TP na Z_A	Velikost TP na Z_B	Velikost TP na Z_C
1 enota L in K	100	90	80
2 enoti L in K	190	170	
3 enote L in K	270		

Legenda:

Z_Azemljišče najboljše kakovosti

Z_Bzemljišče srednje kakovosti

Z_Czemljišče najslabše kakovosti

L.....delo

K.....kapital

MP.....mejni produkt dela in kapitala

TP.....celotni produkt dela in kapitala

Vir: Landreth, Colander, 1994, str. 112.

Z_A je zemljišče najboljše kakovosti. Ko na njem uporabljamo dodatne enote dela in kapitala, se celotni produkt sicer povečuje, a stopnja, po kateri se celotni produkt povečuje, je z dodajanjem enot dela in kapitala vse manjša. Gre torej za uveljavljanje zakona padajočih donosov v kmetijstvu. Padanje mejnega produkta dela in kapitala na zemljišču najboljše kakovosti nas spodbudi, da začnemo obdelovati tudi Z_B , torej zemljišče srednje kakovosti. Pri tem opazimo, da nam že uporaba prve enote dela in kapitala na tem zemljišču prinese manjši mejni produkt kot uporaba prve enote dela in kapitala na zemljišču najboljše kakovosti. Ker tudi mejni produkt na Z_B z uporabo dodatnih enot dela in kapitala pada, začnemo obdelovati tudi zemljišče najslabše kakovosti, torej Z_C .

Na podlagi zgornjega primera lahko razložimo pojem t.i. "mejnega oz. brezrentnega zemljišča". V našem primeru je to zemljišče Z_C . Gre za zemljišče, ki je sicer še vključeno v obdelavo, vendar je najslabše kakovosti in ne prinaša rente. Prihodek od prodaje proizvodov, proizvedenih na mejnem zemljišču, krije le stroške proizvodnje in prinaša normalni profit na vloženi kapital.

Vsa ostala, boljša zemljišča, prinašajo tudi dodatni profit oz. razliko med proizvodnimi stroški mejnega zemljišča in proizvodnimi stroški boljših zemljišč, kjer so produkcijski stroški nižji. Zaradi konkurence med kapitalisti, kapitalisti tega dodatnega profita ne morejo

zadržati zase, ampak ga morajo pri sklepanju zakupnih pogodb oddati zemljiškim lastnikom kot rento.

Renta torej nastane zaradi razlike v stroških med zemljiščem najslabše kakovosti in boljšimi zemljišči, njena velikost pa je odvisna od relativne rodovitnosti¹⁹ obdelovanega zemljišča (Norčič, 2000, str. 85).

Ricardo ugotavlja, da se z večanjem števila prebivalcev vključujejo v obdelavo zemljišča vse slabše kakovosti. Višina rente na zemljiščih, ki so že prejemale rento, narašča, renta pa se na novo pojavi tudi na zemljiščih, ki so do sedaj veljala za zemljišča najslabše kakovosti in niso prejemale rente (Sušjan, 2001, str. 28).

Kritiki Ricardove teorije rente avtorju očitajo, da je njegova teorija enostranska in nepopolna. V tej teoriji izhaja avtor iz zakona padajočega donosa ter iz Malthusovega načela populacije. Ne obravnava splošnega problema, kako se izenačujejo cene proizvodov, proizvedenih v različnih pogojih, ampak proučuje le vprašanje prehoda na slabše proizvodne pogoje. Predpostavka o prehajanju na obdelavo manj rodovitnih in bolj oddaljenih zemljišč pa naj zgodovinsko gledano ne bi bila najbolj točna. Kljub vsemu Ricardo s svojo teorijo diferencialne rente doseže svoj teoretični cilj. Diferencialna renta je v skladu z delovno teorijo vrednosti in se samo s to teorijo lahko razloži: renta ni presežek nad vrednostjo, ampak je razlika med vrednostjo in produkcijskimi stroški s povprečnim profitom na boljših zemljiščih (Lavrač, 1962, str. 96-97).

4.4. Ricardov pogled na gibanje profitne stopnje ter na razvoj kapitalističnega gospodarstva

V zvezi Ricardovo teorijo razvoja kapitalističnega gospodarstva je potrebno poudariti, da jo Ricardo skoraj v celoti naslanja na zakon padajočega donosa v kmetijstvu, katerega veljavnost naj bi vplivala na tendenčno zniževanje profitne stopnje.

Z akumulacijo kapitala se povečuje povpraševanje po delovni sili. Posledica tega je začasno povečanje realnih mezd, ki na dolgi rok vodi k povečanju števila prebivalcev oz. k naraščanju ponudbe delovne sile. Zaradi naraščajočega števila prebivalcev (od tu dalje se Ricardovo prepričanje razhaja s Smithovo vero v splošni napredek) se začeta odvijati procesa intenzivnejše obdelave obstoječih zemljišč in širjenja obdelovalnih površin na zemljišča slabše kakovosti, kar povzroči povečanje produkcijskih stroškov manj produktivnih zemljišč ter naraščanje cene hrane. Tako se renta na zemljiščih, ki so bila obdelovana že do sedaj, poveča, na novo pa se pojavi na do sedaj brezrentnih zemljiščih (Lavrač, 1971, str. 101-102).

¹⁹ Poleg rodovitnosti vpliva na velikost produkcijskih stroškov tudi oddaljenost od trgov.

Ricardo opredeli kategorijo profita kot razliko med vrednostjo proizvoda in vrednostjo, ki se delavcem izplača v obliki mezd, zato povzroči dviganje nominalnih mezd (zaradi naraščajočih cen življenjskih potrebščin) zmanjšanje profitov²⁰ (Lavrač, 1971, str. 103).

Iz zgoraj navedenih dejstev je očitno, da Ricardo meni, da sta za padanje profitnih stopenj krivi predvsem naslednji dejstvi²¹:

- Višina rent, ki se izplačujejo zemljiškim lastnikom, sčasoma narašča. Razlog velja iskati v padajočih donosih v kmetijstvu ter konkurenci med zemljiškimi zakupniki.
- Višina nominalnih mezd v času narašča. Razlog za to Ricardo vidi v višanju cen življenjskih potrebščin zaradi delovanja padajočih donosov v kmetijstvu ter zviševanja stroškov proizvodnje hrane, ki je s padajočimi donosi povezano. Seveda k višanju cen življenjskih potrebščin pripomorejo tudi žitni zakoni, kateri držijo cene žita na vrtoglavi višini.

Ricardo ugotavlja, da je višina mezd in profitov v obratnem odnosu: čim večji delež kapitalistovih stroškov gre za mezde, tem manjši bodo profiti kapitalistov in manjša bo profitna stopnja. Enako velja za rente: tudi višina rent in višina profitov sta v obratnem odnosu. Obe medsebojni povezavi vplivata na to, da profitna stopnja na dolgi rok pada (Sowell, 1994, str. 84-85).

Proces padanja profitne stopnje prizadene kapitalista, katerega družbena vloga je organizacija proizvodnje, varčevanje in investiranje, prizadene pa tudi celotni razvoj kapitalističnega gospodarstva. Ker se manjša delež profitov v družbenem proizvodu, se zmanjšuje tudi akumulacija kapitala. Dokler profiti v nekem gospodarstvu zadoščajo za akumulacijo kapitala in za povečevanje mezdnega sklada, ekonomija napreduje. Ko se stopnja profitov približa ničli, se akumulacija kapitala ustavi (Sušjan, 2001, str. 30).

Točka, na kateri se nahaja gospodarstvo z ničelno stopnjo profitov in ničelno stopnjo akumulacije, Ricardo imenuje "stacionarno stanje" gospodarstva. Ko se neko gospodarstvo nahaja v "stacionarnem stanju", se ustavita tudi gospodarska rast in rast števila prebivalcev. Rente v takšnem gospodarstvu se držijo na zelo visoki ravni, realne mezde pa ostajajo na eksistenčni oz. minimalni ravni. Ves proizvod, proizveden v takšnem gospodarstvu, se razdeli med rente in mezde. Iz naravnih zakonov razdelitve torej izhaja tendenca upadanja

²⁰Da bi kapitalisti ohranili realno mezdo delavcev na minimalni ravni, so prisiljeni, zaradi naraščanja cen hrane in s tem življenjskih potrebščin, delavcem plačevati čedalje večje nominalne mezde.

²¹Glej Hollander (1987).

gospodarske rasti ter rasti prebivalstva ter v daljni perspektivi stagnacija družbenega razvoja (Brue, 2000, str. 124).

Ricardov pogled na dolgoročni razvoj kapitalističnega gospodarstva je torej pesimističen. Meni, da tehnični napredek začasno sicer lahko vpliva na povečanje produktivnosti ter zvišanje profitnih stopenj, vendar na dolgi rok ne more zaustaviti tendence nenehnega padanja profitnih stopenj. Ko Ricardo govori o tehničnem napredku, ima v mislih predvsem uporabo bolj produktivnih strojev in bolj produktivnih proizvodnih metod, ki bi začasno lahko upočasnili padanje stopnje profitov.

Po drugi strani pa nakazuje rešitev kapitalističnega gospodarstva v smeri proste mednarodne menjave, ki bi imela dva učinka (Norčič, 2000, str. 68):

- Učinek na razdelitev dohodka v korist kapitalistov. Uvoz življenjskih potrebščin bi povzročil znižanje cen življenjskih potrebščin ter s tem znižanje nominalnih mezd ter povišanje stopnje profitov.
- Učinek na realni dohodek potrošnikov. Uvoz življenjskih potrebščin bi povzročil znižanje cen življenjskih potrebščin ter s tem povečanje količine dobrin, ki bi jo potrošniki lahko kupili z isto vsoto denarja.

V zvezi s prosto mednarodno menjavo je smiselno podrobneje razložiti pojem žitnih zakonov, ki v 19. stoletju omejujejo prosto mednarodno trgovino in so zato tema mnogih razprav med Ricardom, ki jim (kot predstavnik meščanstva in zagovornik proste mednarodne menjave) nasprotuje in Malthusom, ki jih (kot predstavnik zemljiške aristokracije) goreče zagovarja:

Angleško gospodarstvo 19. stoletja je deloma zaščiteno pred tujo konkurenco z različnimi omejitvami glede uvoza žita v državo. Proizvodnja žita v Angliji ne zadostuje za prehranske potrebe naraščajočega prebivalstva, poleg tega pa, zaradi naraščajočih produkcijskih stroškov, postaja vse dražja. Posledica tega je, da je žito v Angliji, ne glede na letino, vedno drago. Obstoječa situacija ugaja zemljiškim lastnikom, ki prejemajo visoke dohodke zaradi proizvodnje dragega žita na njihovih zemljiščih. V razmerah, ko realna mezda ravno še zadovoljuje delavčeve eksistenčne potrebe in ko je kruh delavčeva glavna hrana, pomeni visoka cena žita visoko nominalno mezdo in s tem visoke produkcijske stroške kapitalista. Meščanstvo se seveda zavzema za znižanje cen žita, saj visoki produkcijski stroški pritiskajo na njihove profite. Poleg tega pa visoki produkcijski stroški vplivajo na zvišanje cen industrijskih proizvodov in tako zmanjšujejo njihovo cenovno konkurenčnost na tujih trgih ter zmanjšujejo izvoz.

Edino možnost za rešitev nastale situacije vidijo meščani v prosti trgovini, ukinitvi vseh zunanjetrgovinskih zaprek ter v prostem uvozu žita ter izvozu industrijskih proizvodov in kapitala. Za nameček predstavniki zemljiške aristokracije v parlamentu predlagajo še višje carine na uvoz žita. Leta 1815 je, zaradi prevladujočega vpliva zemljiške aristokracije v parlamentu, sprejet zakon, ki prepoveduje vsak uvoz žita, če njegova cena pade pod določeno mejo. Tako si zemljiški lastniki zagotovijo visoke cene žita ter visoke dohodke. Sprejetje omenjenega zakona izzove val nasprotovanj ter vročih razprav, tudi med Malthusom in Ricardom.

Malthusu se zdijo žitni zakoni primerni tako s političnega, kot z ekonomskega vidika, saj je prepričan, da prispevajo k boljši obdelavi zemljišč in zagotavljajo pridelavo domačega žita, ki ga svobodna trgovina ne omogoča. Meni, da zagotavljajo Angliji samozadostno proizvodnjo najosnovnejšega živila, kar bi lahko bilo ključnega strateškega pomena v času vojn. S tem svojim razmišljanjem se postavi na stran veleposestnikov, katerim uvedba žitnih zakonov prinaša visoke dohodke.

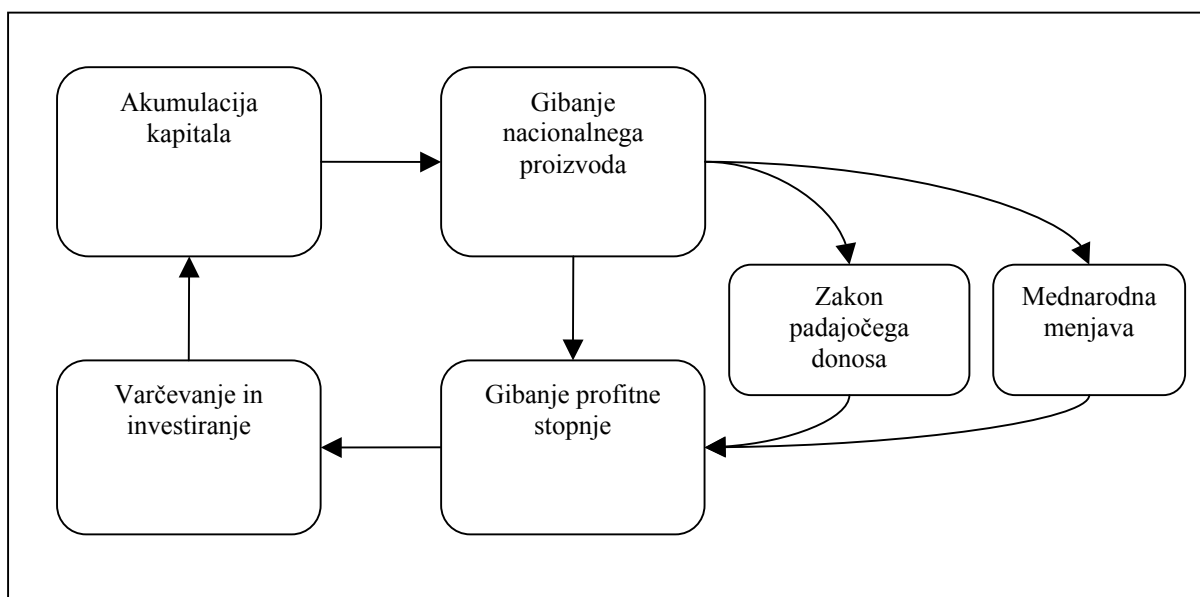
Ricardo s svojo teorijo nasprotuje žitnim zakonom. Ostro nastopa proti zemljiškim lastnikom, ko pravi, da je njihov edini interes povečevanje stroškov proizvodnje žita ter doseganje visokih zemljiških rent. Svoje razmišljanje glede prerazporeditve dohodkov od kapitalistov k zemljiškim lastnikom razloži že z zakonom padajočih donosov, glede žitnih zakonov pa poudarja, da le-ti omejujejo mednarodno menjavo in s tem še pospešujejo proces zniževanja stopenj profita, ki ima za posledico manjšo akumulacijo kapitala in nižanje stopnje gospodarske rasti (Kovač, 1990, str. 38).

Ricardo torej glede vpliva na gibanje profitne stopnje v ospredje postavi dva dejavnika:

- Prvi je veljavnost zakona padajočih donosov v kmetijstvu, ki naj bi, preko naraščajočih rent in nominalnih mezd, deloval kot pospeševalni dejavnik padanja profitne stopnje.
- Drugi je prosta mednarodna menjava, ki naj bi predstavljala zaviralni dejavnik padanja profitne stopnje in s tem odpirala možnost za pozitiven razvoj kapitalističnega gospodarstva v prihodnosti.

Ricardovo razmišljanje o razvoju kapitalističnega gospodarstva lahko ponazorimo z naslednjo sliko.

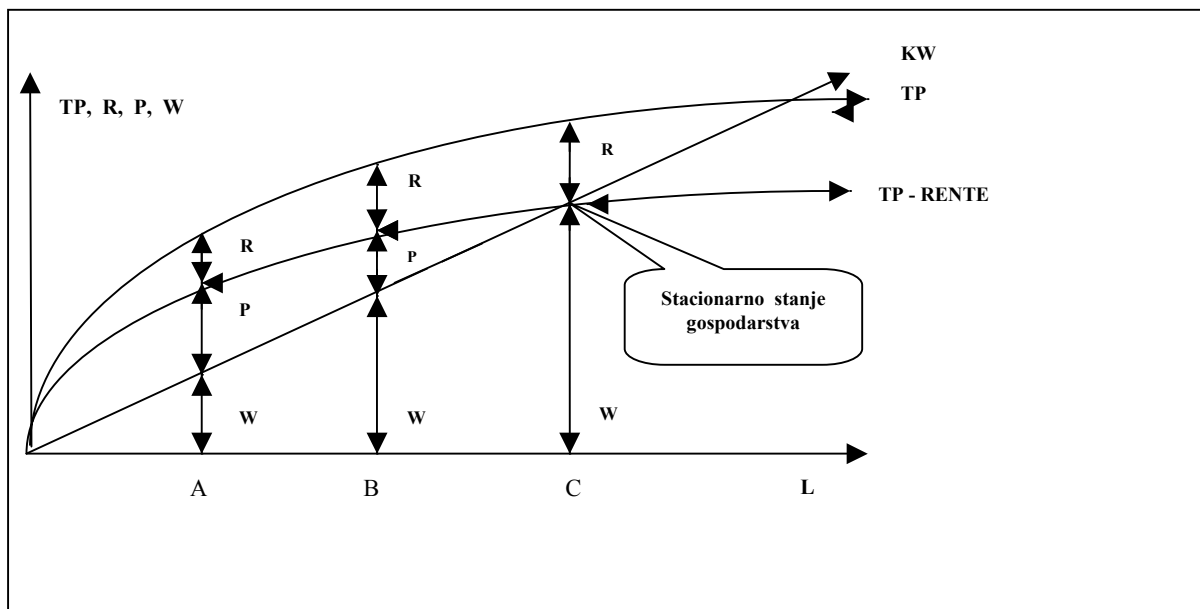
Slika 4: Ricardov pogled na razvoj kapitalističnega gospodarstva

4.4.1. Slikovni prikaz Ricardovega pogleda na razvoj kapitalističnega gospodarstva

Landreth in Colander (1994, str. 124-125) Ricardovo teorijo razdelitve dohodka in njegovo razmišljanje o razvoju kapitalističnega gospodarstva predstavita tudi s pomočjo slike. Na abscisno os nanašata količino delovne sile, uporabljene v nekem gospodarstvu, ordinatna os pa prikazuje celotni produkt tega gospodarstva ter velikost deleža celotnega produkta, ki je namenjen za izplačilo rent, mezd in profitov. Slika vsebuje dve krivulji, in sicer krivuljo celotnega produkta ter krivuljo razlike med celotnim produktom in rentami, ki se nahaja pod krivuljo celotnega produkta. Na sliki se nahaja tudi premica, ki prikazuje konstantno rast vsote mezd, saj mezde z rastjo uporabljene delovne sile ostajajo na svoji eksistenčni oz. minimalni ravni.

Slika 5 : Slikovna predstavitev Ricardove teorije razdelitve dohodka ter teorije ekonomskega razvoja kapitalističnega gospodarstva

Legenda:

- TP.....krivulja celotnega produkta
- TP-RENTE...krivulja, ki kaže razliko med krivuljo celotnega produkta in rentami
- KW.....premica, ki kaže velikost vsote mezd
- R.....velikost deleža celotnega produkta, ki gre za izplačilo rent
- W.....velikost deleža celotnega produkta, ki gre za izplačilo mezd
- Pvelikost deleža celotnega produkta, ki gre za izplačilo profitov
- L.....količina uporabljene delovne sile

Vir: Landreth, Colander, 1994, str. 125.

Razlaga slike 5: Na zgornji sliki lahko opazujemo kapitalistično gospodarstvo v treh različnih stanjih, ki so označene z velikimi črkami A, B in C, ter opazujemo gibanje celotnega produkta in velikost vsote mezd, rent in profitov v točkah A, B in C.

Z naraščanje števila prebivalcev v nekem gospodarstvu in z večanjem uporabljene delovne sile stopi v veljavo zakon padajočih donosov. Iz slike je razvidno, da celotni produkt narašča po padajoči stopnji. Velikost deleža celotnega produkta, ki gre za izplačilo rent, se, z večanjem uporabljene delovne sile, povečuje in zato se povečuje tudi razlika med krivuljama TP in TP-RENTE.

V točki A je vsota profitov relativno visoka. To povzroči naraščanje akumulacije kapitala ter povečanje meznega sklada in začasno povečanje realnih mezd (na sliki povečanje realnih mezd ni prikazano), ki omogoči naraščanje števila prebivalcev in povečanje količine uporabljene delovne sile. Povečanje količine uporabljene delovne sile povzroči premik gospodarstva v točko B.

V točki B je vsota profitov že manjša kot v točki A, vendar še vedno pozitivna. Realne mezde so zopet na svoji eksistenčni ravni, čeprav je vsota mezd večja kot v točki A. Gre za to, da je potrebno izplačati mezde delavcem, ki jih je v tej točki številčno več kot v prejšnji. Vsota rent je v primerjavi s točko A večja. Pozitivna vsota profitov omogoči nadaljnjo naraščanje števila prebivalcev in povečanje količine uporabljene delovne sile. Gospodarstvo se premakne v točko C.

V točki C je vsota profitov enaka nič. To pomeni, da se akumulacija kapitala ustavi, prav tako se ustavi naraščanje števila prebivalcev in rast količine uporabljene delovne sile. Vsota mezd je še večja kot v prejšnji točki, realne mezde pa ostajajo na eksistenčni ravni. Tudi vsota rent se v primerjavi s točko B še poveča. Gospodarstvo se sedaj nahaja v "stacionarnem stanju". To je stanje gospodarstva z ničelno stopnjo profitov, ničelno stopnjo akumulacije kapitala, ničelno gospodarsko rastjo in ničelno rastjo števila prebivalcev.

Na sliki lahko opazujemo, kako, z naraščanjem uporabljene delovne sile, vsota profitov pada, vsoti rent in mezd pa naraščata. Slika nam prikazuje kako se, zaradi padanja profitnih stopenj, gospodarstvo na koncu znajde na ničelni stopnji gospodarske rasti oz. v "stacionarnem stanju", kjer se ves proizvod, proizveden v takšnem gospodarstvu, razdeli med rente in mezde.

5. Millov pogled na razdelitev in razvoj

5.1. Millov pogled na gibanje mezd

Mill, tako kot Smith in Ricardo, sprejme teorijo meznega sklada, ki pravi, da je višina mezde odvisna od velikosti meznega sklada, ki predstavlja povpraševanje po delovni sili, ter od števila prebivalcev, ki predstavlja ponudbo delovne sile (Brue, 2000, str. 153).

Dolgoročno povečanje mezd in s tem izboljšanje položaja delavcev je, kot pravi Mill, možno le na dva načina, in sicer, s povečanjem meznega sklada, namenjenega za plačilo delavcev,

ali pa z omejitvijo naraščanja števila prebivalcev²². Mill poudarja, da je pri proučevanju dolgoročne ravni mezd potrebno upoštevati razmerje med tema dvema kategorijama in ne njunih absolutnih vrednosti (Mill, 1909).

Glede naraščanja meznega sklada ima odločilno vlogo varčevanje oz. akumulacija kapitala, ki vodi k večji zaposlitvi produktivnega dela. Mill namreč pravi: "...vsak dodatni kapital da delavcu ali dodatno zaposlitev ali dodatni dohodek..."(Mill, 1909).

Glede omejitve naraščanja števila prebivalcev pa daje Mill največji pomen splošnemu izobraževanju nižjih slojev²³, ki bi doprineslo k njihovi seznanjenosti s prednostmi manj številčnih družin, ter jih prepričalo v delovanje, ki bi jih vodilo v kvalitetnejše življenje v boljših socialnih pogojih (Mill, 1909).

Drugo možnost glede omejevanja števila prebivalcev, ki predstavljajo v neki državi ponudbo delovne sile, vidi v izseljevanju v kolonialne države. Omenja predvsem Severno Ameriko in Avstralijo, kjer so na voljo brezmejne količine neizkoriščenih zemljišč in kjer je prisotna močna želja ljudi po naraščajoči akumulaciji kapitala.

Mill pravi: "...v teh deželah naraščanje prebivalstva in s tem ponudba delovne sile komaj dohajata hitro naraščajoče povpraševanje po delovni sili, zaradi hitro naraščajoče akumulacije kapitala...ali pa je naraščanje ponudbe delovne sile celo prepočasno in zato zavira proces akumulacije kapitala..."(Mill, 1909).

5.2. Millova teorija rente

Glede teorije rente Millovo mnenje sovпада z Ricardovim, ko pravi, da gre pri renti za razlike v proizvodnji med zemljiščem najslabše kakovosti in boljšimi zemljišči oz. da je renta posledica relativnih razlik v rodovitnosti zemlje ter v oddaljenosti zemljišč od trgov. Tudi on povezuje pojav rente z intenzivnejšim obdelovanjem obstoječih zemljišč ter z razširitvijo obdelovalnih površin na zemljišča slabše kakovosti.

Tudi Mill (tako kot Ricardo) pravi, da je zemlja naravni vir, katerega so si prisvojili zemljiški lastniki, ki zahtevajo svoj delež v razdelitvi dohodka na podlagi naravnih omejitev glede ponudbe zemlje (količina zemlje v neki državi je fiksna) na trgu produkcijskih faktorjev.

²²Tudi Mill sprejme veljavnost Malthusovega načela populacije in ga uporabi kot argument pri svojih idejah glede povečanja meznega sklada

²³Mill daje velik pomen izobraženosti ter razumnosti prebivalstva, predvsem nižjih slojev družbe, ki bi povzročili, da bi le-ti začeli razumno delovati v smeri omejevanja številčnosti njihovih družin ter s tem hitrega naraščanja celotnega prebivalstva družbe, ki bi tako naraščalo v skladu s proizvodnimi zmožnostmi gospodarstva.

Tudi on rente ne prišteva k proizvodjalnim stroškom, saj meni, da so pravi proizvodjalni stroški tisti, ki nastanejo na zemljišču najslabše kakovosti. Za zemljišče najslabše kakovosti ni potrebno plačevati rente, zato renta ni strošek proizvodnje, ampak je razlika med vrednostjo proizvoda in vsoto produkcijskih stroškov in povprečnega profita (Sušjan, 2001, str. 46).

5.3. Millov pogled na gibanje profitne stopnje ter na razvoj kapitalističnega gospodarstva

Glede primerjave same definicije profita s Smithovo definicijo lahko rečemo, da se Mill približa Smithovi drugi verziji, tesno povezani s teorijo produkcijskih stroškov, po kateri je profit naravna nagrada kapitalu. Tudi Ricardo pravi, da gre pri profitu za naraven dohodek kapitalista, a ga definira kot razliko med vrednostjo proizvoda in mezdo, torej je njegova velikost odvisna od višine mezd. Mill se strinja z Ricardom ter poudarja, da gre za razliko med vrednostjo proizvoda in stroški dela, kar je pravzaprav eno in isto (Baša, 1990, str. 7).

Mill se pri razlagi profita opre na Seniorjevo teorijo odrekanja²⁴, ki pravi, da gre pri kategoriji profita za povračilo za odrekanje tekoči potrošnji ter plačilo za dovoljenje, da se del akumuliranega kapitala porabi za izplačilo mezd ter za nakup stavb, strojev, orodij in materiala, ki se uporabljajo v času trajanja proizvodnega procesa. Kapital, ki se ne porabi, se iz obdobja v obdobje akumulira. Mill prevzame Seniorjevo razmišljanje in poudari, da ne gre zgolj za odrekanje potrošnji tekočega dohodka, temveč tudi za odrekanje potrošnji akumuliranega kapitala.

Pri razlagi upravičenosti profitov se torej Mill opre na Seniorja, ki kapitalistov profit razdeli na več sestavnih delov (Screpanti, Zamagni, 1993, str. 101):

- povračilo za odrekanje tekoči potrošnji, katero je enako vsoti, ki so jo kreditojemalci pripravljani plačati za izposojajo tega kapitala, in je enaka tekoči obrestni meri v razmerah brez tveganja,
- povračilo za tveganje, ki ga prevzame kapitalist,
- povračilo za vloženi čas in trud pri vodenju in upravljanju podjetja.

Mill tako definira tri temeljne funkcije kapitalističnega načina proizvodnje (kapitalistično, podjetniško in managersko), ki so lahko združene v eni osebi ali pa nastopajo ločeno.

Glede stimulacije za varčevanje v produktivne namene, Mill definira pojem t.i. "minimalne profitne stopnje": "...le-ta ravno še zadostuje za izplačilo primerne povračila kapitalistu za

²⁴Nassau William Senior (1790-1864).

njegovo odrekanje tekoči potrošnji, tveganje ter vloženi čas in trud. Minimalna profitna stopnja tako ravno še zadostuje za vzpodbudo ljudem k varčevanju za produktivne namene..." (Mill, 1909).

Mill poudarja, da višina minimalne profitne stopnje zavisi predvsem od razmer, ki vladajo v opazovani družbi, torej od časa in kraja kjer se ta družba nahaja. Odvisna je od dveh dejavnikov:

- Prvi dejavnik je moč učinkovite želje po akumulaciji kapitala. Ta dejavnik se nanaša na povračilo kapitalistu za odrekanje tekoči potrošnji oz. na tekočo obrestno mero v razmerah brez tveganja. Obrestna mera je v nekem določenem času in v nekem določenem kraju enaka, ne glede na vrsto zaposlitve prihrankov, spreminja pa se glede na okoliščine, v katerih se neka družba nahaja. Pri tem dejavniku gre za kapitalistovo tehtanje prihodnjih interesov glede na sedanje, ki vpliva na nagnjenost kapitalista k varčevanju.
- Drugi dejavnik je tveganje, kateremu je izpostavljen kapital, vključen v proizvodni proces. Ta dejavnik je tesno povezan s stopnjo varnosti lastnine v različnih družbah. Nanaša se na povračilo kapitalistu za tveganje in vpliva na nagnjenost k produktivni zaposlitvi prihrankov. Če je posameznikova lastnina v nekem kraju in času izpostavljena veliki nevarnosti,²⁵ mora biti temu primerno visoko tudi povračilo kapitalistu za tveganje, ki bi ga vzpodbudilo k produktivni zaposlitvi prihrankov oz. k investicijam.

Razvoj kapitalističnega gospodarstva tudi Mill, tako kot Smith in Ricardo, povezuje s procesom nenehnega padanja profitne stopnje. Glede dejavnikov, ki vplivajo na nenehno padanje profitne stopnje v času, omejujejo gospodarsko rast in na koncu gospodarstvo pripeljejo v t.i. "stacionarno stanje", Mill sprejme Ricardovo teorijo. Omenjena teorija pravi, da nenehnemu padanju profitne stopnje botrujejo padajoči donosi v kmetijstvu (povezani z večanjem števila prebivalstva in povečanim povpraševanju po življenjskih potrebščinah), ki povzročijo naraščanje cen življenjskih potrebščin, zviševanje nominalnih mezd in rent ter padanje profitov²⁶ (Ekelund, Hebert, 1975, str. 119).

²⁵Za primer vpliva kraja in časa, kjer se neka družba nahaja, Mill navede primer nekaterih Azijskih držav, kjer je posameznikova lastnina izpostavljena veliki nevarnosti odvzema s strani tiranske vlade ali pa njenih pohlepnih in slabo nadzorovanih uradnikov. V teh državah naj bi bilo povračilo kapitalistu za tveganje, ki bi ga vzpodbudilo k produktivni zaposlitvi prihrankov, izredno visoko.

²⁶Glede akumulacije kapitala Mill omenja tudi dejavnik padajoče stimulacije ljudi za varčevanje in investiranje v produktivne namene. Mill poudarja zmanjševanje možnosti za dobičkonosne naložbe v kapital ob predpostavki nespremenjene tehnologije. Nenehna akumulacija kapitala sčasoma povzroči povečanje narodnega bogastva. To naj bi imelo za posledico, da se kapitalisti sicer vse lažje odreka delu tekoče potrošnje za varčevanje in investiranje, vendar pa je zato vse manjše tudi povračilo za njihovo odrekanje oz. stopnja profita (Screpanti, Zamagni, 1993, str. 103).

”Gospodarski razvoj razredne družbe, ki je razdeljena na zemljiške lastnike, delavce in kapitaliste, teži k progresivnemu bogatenju zemljiških lastnikov;...stroški proizvodnje se povečujejo, profiti padajo...” (Mill, 1909).

Tudi on se strinja s prepričanjem ostalih klasičnih ekonomistov, da na gospodarsko rast ne moremo gledati kot na kategorijo, ki ne pozna omejitev in ki se v času lahko povečuje v neskončnost. Ugotavlja, da naraščanje bogastva ni brez meja in da bo napredek nekoč, v daljni prihodnosti, družbo pripeljal do ”stacionarnega stanja” gospodarstva²⁷, v smislu zastoja v rasti kapitala, bogastva in prebivalstva. Za razliko od ostalih klasičnih ekonomistov, ki rast kapitala, bogastva²⁸ in prebivalstva obravnavajo kot nujne elemente ekonomskega napredka ter napredka družbe nasploh, se Mill približevanja stacionarnemu stanju gospodarstva ne boji. Sprejme ga kot priložnost za reforme na področju družbenih vrednot, v svojih razmišljanjih pa se osredotoči predvsem na socialni vidik razvoja kapitalističnega gospodarstva. Mill poudarja, da stanje umiritve gospodarstva, po dolgotrajnem obdobju akumulacije kapitala in ekonomske rasti, pomeni izjemno možnost za razvoj družbe na socialnem, moralnem in kulturnem področju ter na področju znanstvenih odkritij. Takrat se, po Millovem mnenju, začne uresničevati vizija družbe, v kateri v ospredje stopi pravičnejša razdelitev dohodka in v kateri se izboljša kvaliteta življenja vseh posameznikov, ki v njej živijo. Mill poudarja, da bi se bilo potrebno posvetiti predvsem raziskovanju napredka gospodarstva, v smislu naraščajoče varnosti življenja prebivalstva in naraščajoče varnosti privatne lastnine. Mill poudarja nujnost raziskovanja vpliva tovrstnega napredka na vrednost dobrin in pravičnejšo razdelitev dohodka, ki je dragocenejša vrednota kot brezmejno naraščanje bogastva.

Kljub temu, da zagovarja vizijo t.i. ”socialistične družbe”, ki naj bi v tem stanju gospodarstva nastopila in katere značilnost naj bi bila pravičnejša razdelitev dohodka, se ne zavzema za odpravo privatne lastnine. Tu se njegovo mnenje razhaja z mnenjem ostalih socialistov, saj temeljnega problema kapitalistične družbe ne vidi v obstoju privatne lastnine, temveč v zlorabi lastninskih pravic. Zagovarja namreč mnenje, da ima vsak posameznik pravico posedovati proizvode svoje lastne proizvodne dejavnosti in dela.

²⁷Minimalna profitna stopnja, naj bi se tekom časa v procesu družbenega razvoja zmanjševala. To naj bi ljudi sicer vzpodbudilo k varčevanju v produktivne namene ter h akumulaciji kapitala kljub nižjim profitnim stopnjam. Vzrok za padanje stopenj profita velja, po Millovem mnenju, iskati v zmanjšanem tveganju za kapitalista zaradi moralnega in socialnega napredka celotne družbe. Življenje v napredni družbi naj bi bilo manj nasilno, varnejše in mirnejše. Ljudje bi bili bolj izobraženi, sodstvo pa bolj razvito in učinkovitejše. Tako bi posledično obstajala tudi višja stopnja varnosti posameznikove lastnine, kar bi zniževalo povračilo kapitalistu za tveganje in s tem minimalno profitno stopnjo. Vendar pa profitna stopnja vseeno nenehno pada in s tem se kapitalistično gospodarstvo neizogibno bliža točki ”stacionarnega stanja” gospodarstva.

²⁸Glede splošnega razvoja družbe pa se zavzema za izobraževanje vseh slojev prebivalstva, ki naj bi ljudi usmerila v razmišljanje o drugih, pomembnejših vrednotah, kot je brezmejno naraščanje bogastva.

Mill glede institucije privatne lastnine pravi "Namen privatne lastnine je, da zagotavlja posameznikom sadove njihovega lastnega dela in odrekanja. To, da jim zagotavlja tudi sadove dela in odrekanja drugih, ki se prenašajo k njim brez njihovega lastnega truda, ni bistvo te institucije, temveč slučajna posledica, ki, ko doseže določeno stopnjo, več ne spodbuja, temveč pride v nasprotje s cilji, v okviru katerih je privatna lastnina legitimna" (Mill, 1909).

Glede lastništva nad zemljo pravi, da je zemlja izvorna dediščina, ki pripada vsem ljudem in ni proizvod človeškega dela, zato Mill odobrava odvzem lastništva nad zemljo, če je to v družbenem interesu.

To Millovo razmišljanje potrjujejo njegove besede: "Ko govorimo o 'svetosti lastnine', si je potrebno zapomniti, da ta svetost ne velja v enaki meri za lastnino nad zemljo. Zemlje ni nihče napravil. Zemlja je izvorna dediščina celotne človeške vrste. Njeno prisvajanje je v celoti vprašanje splošne zaželenosti. Če privatna lastnina nad zemljo ni splošno zaželena, je nepravilna. Pravica zemljiških lastnikov do zemlje je podrejena splošni politiki države. Načelo lastnine jim ne daje pravice do zemlje, temveč le pravico do nadomestila za tisti del zemlje, ki jim ga morda država v skladu s svojo politiko lahko odvzame...za skupnost je pravilna obdelava zemlje preveč pomembna, da bi te stvari prepustila svojevolski razreda zemljiških lastnikov"(Mill, 1909).

Poseganje države v gospodarstvo si predstavlja predvsem v smislu zagotavljanja večje razpršenosti lastnine in omejevanja prekomernega kopičenja bogastva pri posameznikih, ki niso obogateli z lastnim delom, ampak z dedovanjem.

Mill pravi: "...če bi bila tendenca zakonodaje bolj v prid razpršitve kot koncentracije bogastva, če bi spodbujala razdelitev velikih kapitalov, namesto da si jih prizadeva obdržati skupaj, potem načelo privatne lastnine ne bi bilo nujno povezano s fizičnimi in družbenimi slabostmi, ki mu jih pripisuje večina socialističnih avtorjev..." (Mill, 1909).

Zgoraj navedena dejstva nam pričajo, da je Mill po eni strani zagovornik privatne lastnine ter osebne iniciative posameznikov in svobodne konkurence²⁹, po drugi strani pa razmišlja in piše tudi o socialnih krivicah in negativnih posledicah, ki spremljajo kapitalistični način proizvodnje.

5.3.1. Dejavniki, ki zavirajo padanje profitne stopnje

²⁹Mill nasprotuje vsakemu poseganju države na področje svobodnega delovanja trga, razen v primeru, ko gre za uresničevanje širšega družbenega interesa (Blaug, 1986, str. 220).

Tako kot Ricardo, tudi Mill omenja nekatere dejavnike, ki zadržujejo nenehno padanje profitne stopnje. Glede na to, da stopnjo profita definira kot količnik med profitom in kapitalom, ki je vključen v proizvodnjo, so ti dejavniki lahko povezani bodisi s povečanjem profitov, bodisi z zmanjšanjem kapitala, vključenega v proizvodnjo (Baša, 1990, str. 20).

Med dejavnike, ki vplivajo na povečanje profitov Mill uvršča naslednje: tehnični napredek, v smislu uporabe bolj produktivnih proizvodnih metod in strojev pri proizvodnji življenjskih potrebščin (ki bi povzročil znižanje njihovih cen ter znižanje mezd in povišanje profitov), uvoz cenejših življenjskih potrebščin iz tujine (ki bi prav tako deloval v smeri znižanja cen življenjskih potrebščin ter znižanjem mezd in povišanjem profitov) ter odtekanje kapitala v tujino oz. v kolonialne dežele, kjer so profitne stopnje višje (Mill, 1909).

Kot dejavnik, ki zmanjšuje količino kapitala, vključenega v proizvodnjo, omenja izgube kapitala v času gospodarskih kriz s strani neuspešnih špekulantov. Ta kapital naj bi končal v rokah uspešnih špekulantov, ki naj bi ga porabili za izgradnjo tovarniških objektov, mostov in železnic ter ga s tem spremenili iz variabilnega v fiksne. Fiksni kapital nima več vpliva na mezde in profite, torej se količina kapitala, vključenega v proizvodnjo zmanjša (Mill, 1909).

Tako kot Ricardo, je tudi Mill mnenja, da gre za dejavnike, ki lahko padanje profitne stopnje upočasnijo, ne morejo pa je ustaviti. Tako se kapitalistično gospodarstvo približuje stanju, ko se akumulacija kapitala ustavi, ustavita pa se tudi naraščanje bogastva in prebivalstva. Vendar Mill, v nasprotju s svojimi predhodniki, meni, da naj bi omenjene razmere omogočile razvoj družbe v smeri približevanja pomembnejšim vrednotam, povezanimi z gledanjem na človeka kot na socialno in moralno bitje.

Sklep

Ekonomska dela avtorjev klasične ekonomske teorije, Adama Smitha, Davida Ricarda, Thomasa Roberta Malthusa in Johna Stuarta Milla, ki jih obravnava moje diplomsko delo, so jasen odraz časa in kraja v katerem živijo. Gre za obdobje pred, med in po prvi industrijski revoluciji v takratni Angliji.

Splošno obdobje optimizma, v katerem živi in ustvarja prvi od zgoraj omenjenih avtorjev, Adam Smith, zaznamuje njegov pogled na ekonomski razvoj naroda ter na prihodnost angleškega kapitalističnega gospodarstva. Gre za obdobje cvetočega razmaha manufakturne proizvodnje in začetkov nastajanja industrijskih obratov, ki omogočajo širjenje blagovne proizvodnje za nove trge. Smith je prepričan, da bodo naraščajoča akumulacija kapitala, poglobljajoča se delitev dela ter rastoča produktivnost dela prehiteli skokovito naraščanje prebivalstva, omogočili naraščanje dohodkov prav vseh družbenih razredov in v prihodnosti privedli do harmonije med vsemi sloji prebivalstva.

David Ricardo in Thomas Robert Malthus, ki ustvarjata kar nekaj desetletij za Adamom Smithom, živita v drugačnem družbenopolitičnem vzdušju, ki odseva tudi temne plati kapitalističnega gospodarstva ter njegovega razvoja. Kljub temu, da gospodarstvo takratne Anglije doživlja bujen razcvet, se pojavijo mnogi problemi, ki v ljudeh vzbujajo negotovost glede prihodnjega razvoja države. Gre predvsem za probleme s področja neurejenih denarnih razmer in razmer v kmetijstvu, ki jih pogojujejo žitni zakoni in naraščajoče prebivalstvo. V tem času postajajo vse bolj očitne tudi težave, povezane z množico izkoriščenih tovarniških delavcev, ki delajo v težkih delovnih pogojih in živijo v neurejenih življenjskih razmerah.

Ricardova dela odražajo njegovo razmišljanje o teh temah ter njegovo prizadevanje v smeri iskanja rešitev za nastale probleme. Njegov pogled na prihodnost razvoja kapitalističnega gospodarstva je, v skladu s takratno družbenoekonomsko situacijo, pesimističen. Meni, da se, na dolgi rok, kapitalistično gospodarstvo približuje stanju ničelne gospodarske rasti za katerega sta značilni tudi ničelna stopnja akumulacije kapitala in ničelna stopnja rasti prebivalstva. Svojo pesimistično teorijo zgradi na teoriji padajoče profitne stopnje, ki temelji na zakonu padajočih donosov v kmetijstvu. Edino možnost za pozitiven razvoj kapitalističnega gospodarstva vidi v odpravi žitnih zakonov, popolni osvoboditvi gospodarstva državnega reguliranja in vzpostavitvi proste mednarodne trgovine.

Malthusova dela odražajo nasprotovanje Ricardovi teoriji razvoja kapitalističnega gospodarstva, zato lahko nanj gledamo tudi kot na kritika klasične ekonomske šole, čeprav

sta njegovo načelo populacije in njegova teorija rente pravzaprav temeljna elementa, na katerih stoji razmišljanje Ricarda in ostalih klasičnih ekonomistov. Malthusova vizija razvoja kapitalističnega gospodarstva pelje v smer možnosti nastanka kriz splošne hiperprodukcije (katerih značilnost je splošna zasičenost trga in premajhna potrošnja) in je podprta z njegovo teorijo neveljavnosti Sayevega zakona trgov. Hitra in velikanska akumulacija kapitala naj bi, po njegovem mnenju, vodila do prevelike količine potrošnih dobrin in do zasičenosti trga, kar bi povzročilo znižanja cen dobrin ter splošno depresijo gospodarstva. V okviru teh dejstev Malthus zagovarja in opravičuje veliko potrošnjo neproduktivnega razreda družbe in se postavi na stran razreda zemljiške aristokracije in plemstva, ki prejema izredno visoke dohodke v obliki zemljiških rent.

Naš zadnji avtor, ki nadaljuje tradicijo klasikov, je John Stuart Mill, ki ustvarja v drugi četrtini 19. stoletja. Gre za obdobje, ko so že kažejo izrazita socialna nasprotja in nesoglasja med izkoriščenimi delavci in kapitalisti in ko postajajo vse očitnejši gospodarski cikli, katerih obdobja gospodarskega zastoja postajajo vse daljša. Millova dela odražajo njegovo optimistično razmišljanje glede razvoja kapitalističnega gospodarstva. Prepričan je, da se bosta nekoč v prihodnosti akumulacija kapitala in naraščanje bogastva sicer ustavili (glede tega se strinja z Ricardom), vendar bo to pomenilo nastop obdobja, ko bo lahko stopil v ospredje širši razvoj družbe, v smislu doseganja višjih ciljev, povezanih s človekom kot moralnim in socialnim bitjem. V tem obdobju naj bi prišlo do pravičnejše razdelitve dohodka ter do izboljšanja kvalitete življenja vseh posameznikov, živečih v tej napredni družbi. Tako je Mill, čeprav formalno še vedno predstavnik klasične politične ekonomije, neke vrste zagovornik vizije, povezane z nastankom t.i. "socialistične družbe", ki naj bi, nekoč, v daljni prihodnosti, stopila v ospredje ter podprla zasledovanje človekovih višjih ciljev, povezanih z lastnostmi človeka kot moralnega in socialnega bitja.

Literatura

1. Baša Bernarda: Prispevek J. S. Milla k razvoju ekonomske teorije. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1990. 44 str.
2. Blagojević Obren: Ekonomske doktrine. 3. izdanje. Beograd: Privredni pregled, 1979. 527 str.
3. Blaug Mark: Economic Theory in Retrospect. 4th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 737 str.
4. Brue Stanley L.: The Evolution of Economic Thought. 6th ed. Forth Wort: The Dryden Press, cop. 2000. 568 str.
5. Ekelund Robert Burton, Hebert Robert F.: A History of Economic Theory and Method. New York: McGraw-Hill, 1975. 508 str.
6. Hollander Samuel: Classical Economics. Oxford: Basil, 1987. 485 str.
7. Kovač Jasna: Družbeno-ekonomske ideje Thomasa Roberta Malthusa. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1990. 77 str.
8. Lah Marko: Temelji ekonomije. Ljubljana: Fora, 2000. 224 str.
9. Landreth Harry, Colander David C.: History of Economic Thought. 3rd ed. Boston: Houghton Mifflin, cop. 1994. 538 str.
10. Lavrač Ivan: Kratek oris razvoja politične ekonomije do Marxa. Ljubljana: Visoka šola za politične vede, 1962. 105 str.
11. Lavrač Ivan: Razvoj politične ekonomije do Ricarda. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1971. 109 str.
12. Mill John Stuart: Principles of Political Economy: and Chapters on Socialism, Oxford: Oxford University Press, 1994, 450 str.
13. Norčič Oto: Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli. 3. natis. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2000. 488 str.
14. Pikovnik Damjan: Pogledi klasičnih ekonomistov na ekonomski razvoj: diplomatska naloga visoke poslovne šole. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1993. 31 str.
15. Ricardo David: Načela politične ekonomije in obdavčenja. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1962, 374 str.
16. Rima Ingrid Hahne: Development of Economic Analysis. 5th ed. London, New York: Routhledge, 1991. 603 str.
17. Screpanti Ernesto, Zamagni Stefano: The Outline of the History of Economic Thought. Oxford: Oxford Univerity press, 1993. 441 str.
18. Smith Adam: Istraživanje priroda i uzroka bogastva naroda. Zagreb: Kultura, 1952. 2 zv., 453; 527 str.

19. Sowell Thomas: Classical Economics Reconsidered. Princeton: Princeton University Press, 1994. 152 str.
20. Sušjan Andrej: Klasična politična ekonomija. 2. dopolnjeni natis. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2001. 83 str.

Viri

1. Mill John Stuart: Principles of Political Economy, Longmans, Green and Co. 1909. Ed. William James Ashley [www.econlib.org/library/Mill/mlP1.html], The library of Economics and Liberty, 23.10.2003